

RONOR

2-3 / 1996

EESTIROOTSLASTE
KULTUURI
SELTS

SAMFUNDET FÖR
ESTLANDSSVENSK
KULTUR

Foto: Ain Sarv

Pakrilased tantsisid Eestis • Rågöborna dansade i Estland

Lustakas suvi ja kurb sügis!

Aasta saab läbi. Meenutada on meil sellest nii head kui halba. Suvel oli mitmeid toredaid sündmusi — Pakri tantsurühma külaskäik, kunagise Rootsi gümnaasiumi rektori Anton Üksti büsti avamine, Olavipäeva tähistamine Vormsil, vahvaid tegevusi oli ka Paslepa Rahvaülikoolil.

Sügis seevastu tuli meile suure kurbusega. Oktoobris lahkus meie hulgast seltsi esimees ja Paslepa Rahvaülikooli rektor Ervin-Johan Sedman. Temast jäi maha hulk mõtteid ja algatatud tegevusi, mida allesjääjatel tuleb teoks teha.

Seltsi juhita jäämine pani liikmete seas liikuma mõtte — mis saab seltsist edasi. Kes võiks olla Ervin-Johanile vääriline mantlipärija ja milline peaks selts tulevikus üldse olema. On neid, kes ütlevad, et seltsi aeg on täis ning leida tuleb mõni uus tegevusvorm. On neid, kes ütlevad, et just nüüd, vapususe üleelanuna on vaja end kokku võtta ja seltsi elu taas aktiivselt käima panna. Milline pool ja kes võidab, selgub 22. veebruaril, kui Eestirootslaste Kultuuri Selts aastakoosolekut peab.

Jääb vaid loota, et uus aasta tuleb seltsile ja tema liikmetele rõõmsam ja veelgi tegusam. Paremat aastat jääb loota ka "Ronorile", mille eelmise numbrisse mõni aps sisse lipsas. Loomulikult ei olnud ajakirja esilehekülje pildil kõnet pidamas Per Söderbäck, vaid tema poeg Olof Söderbäck

Lõpetuseks suur tänu kõigile, kes toimetusele häid soovide saatsid ning oma aadressimuutustest teatasid. Uuelgi aastal on lugejate kaastööd lehele sama oodatud kui varem.

Kaire Reiljan

En glad sommar men sorglig höst!

Året går mot sitt slut. Vi har både roliga och dåliga saker att minnas. I somras var det flera härliga händelser — Rågö folkdanslags besök, öppnandet av en bronsstaty över Anton Üksti, rektorn till svenska gymnasiet, firandet av S:t Olofsdagen på Ormsö, präktiga saker hände också i Paskleps Folkhögskola.

Däremot kom hösten med en stor sorg. I oktober lämnade oss ordförande för samfundet och rektor i Pasleps Folkhögskola Ervin-Johan Sedman. Han lämnade efter sig många tankar och påbörjade verksamheter, som de kvarvarande måste avsluta.

När samfundet blev utan ordförande, började många medlemmar tänka — vad skall hända med samfundet. Vem kan vara värdig efterträdare till Ervin-Johan och hurdant måste samfundet vara i framtiden vara. Det fanns de som sade, att samfundets tid är över och att man måste hitta en ny verksamhetsform. Det fanns de som sade att just nu när samfundet har överlevt en skakning måste man ta sig samman och ändra samfundets verksamhet och bli aktivare. Vilken sida och vem som vinner, blir klart den 22 februari när Samfundet för Estlandssvensk Kultur har sitt årsmöte.

Vi får bara hoppas att det nya året blir gladare och arbetsfyllare för samfundet och dess medlemmar. Hoppas att året blir bättre också för "Ronor", i förra nummer hade några fel insmugit sig. Naturligtvis var det inte Per Söderbäck som höll tal på tidskriftens första sida utan hans son Olof Söderbäck

Till slut vill jag tacka alla som önskade allt gott till redaktionen och de som meddelat om adressförändringar. Under nya året är läsarnas medarbete lika förväntansfullt som tidigare.

Kaire Reiljan

Vormsis Sviby mäel seisab nüüd kivi, meenutamaks neid 2000 vormsilast, kes 1943-1944 aastal saarelt lahkuma pidid

På Sviby berg på Ormsö står nu en sten till minnet av de 2000 ormsöbor som tvingades lämna ön under åren 1943-1944

Foto: Mai Nuudi

Püha Olavi nimepäev Vormsil

29. juulil oli Vormsil aasta kõrgpunkt – endised ja praegused vormsilased tähistasid Olevipäeva. Olevipäeva tähistati juba seitsmendat korda.

Olevipäev sai teoks tänu Vormsi Kodukandiühingu ja Vormsi valla koostööle.

Päev algas rongkäiguga, kus ees lehvisid Eesti ja Rootsi lipud, sadamast Sviby mäele.

Sviby mäel avati mälestuskivi, mis püstitati meenutamaks vormsilaste põgenemist oma kodusaarelt aastatel 1943-44. Neil aastatel lahkus Vormsilt üle 2000 eestirootslase ja mitte kõik ei jõudnud teisele poole Läänemerd. Kivil on rootsi, eesti ja inglise keeles järgmine tekst: "Mälestuseks nendest, enam kui 2000 vormsilasest, kes nendel aastatel lahkusid om kodudest, et pääseda sõjast ja tulevastest raskustest. 13. sajandist saadik on rootslased elanud ja töötanud Vormsis"

Mälestuskivi õnnistas Stockholmi piiskop Henrik Svennungson. Pärast kätte langemist lauldi laulu "Modermålets sång" ja Sven Salin pidas kõne. Peomeeleolu oli tõstma tulnud Schmalkaldeni koguduse puhkpilliorkester Saksamaalt. Külaliste hulgas oli ka Rootsi suursaadik Eestist Katarina Brodin.

Järgnenud jumalateenistusel Vormsi kirikus teenisid Ants Rajando, peapiiskop emeeritus Kuno Pajula, Stockholmi piiskop Henrik Svennungson ja Lars Frisk Djurö kogudusest.

S:t Olofsdagen på Ormsö

Den 29 juli var årets högpunkt på Ormsö – de gamla och nya ormsöborna firade S:t Olofsdagen. I år var det den sjunde gången som den dagen firades.

S:t Olofsdagen kunde genoföras tack vare samarbetet av Ormsös Hembygdsförening och Ormsös kommunstyrelse.

Dagen började med en procession, där estniska och svenska flaggan fördes framför procession från hamnen till Sviby berg.

I Sviby invigdes minnestenen som upprestes till minne av de som lämnade sin ö 1943-44. Under de åren lämnade mer än 2000 människor Ormsö och alla kom inte fram till andra sidan av Östersjön. På stenen finns följande text på svenska, estniska och engelska: "Till minne av de mer än 2000 ormsöbor som under dessa år bröt upp från fädernejorden för att undgå krig och ofrihet. Svenskarna har levt och verkat på denna ö sedan 1200-talet".

Stenen invigdes av Stockholms biskop Henrik Svennungson. Efter att tackelset föll sjöngs "Modermålets sång" och Sven Salin höll tal. Musiken spelades av Schmalkalden församlings blåsorkester från Tyskland. Bland andra gäster på Ormsö var Sveriges ambassadör i Estland Katarina Brodin.

Mitt på dagen var det högmässan i Sankt Olai kyrka. Vid gudtjänsten tjänade Ants Rajando, ärkebiskop emeritus Kuno Pajula, Stockholms biskop Henrik Svennungson och

*Rongkäik sadamast
Sviby mäele*

•
*Procession från
hamnen till Sviby
backen*

Foto: Mai Nuudi

*Mälestuskivi õnnistas Stockholmi piiskop
Henrik Svennungsson*

•
*Minnesstenen invigdes av Stockholms biskop
Henrik Svennungsson*

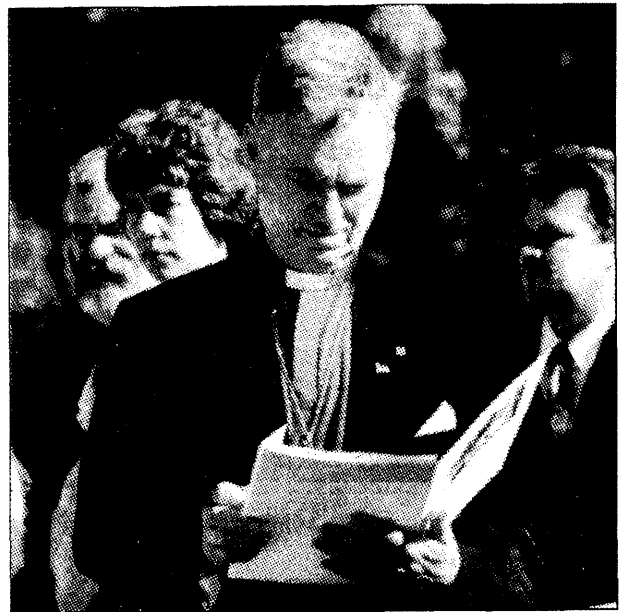
Foto: Ain Sarv

Muusikalist rõõmu pakkusid jumalateenistusel Vormsi vaimuliku rahvalaulu ansambel ja Djurö koguduse koor. Öhtul mängis kirikus vanamusika ansambel Rondellus.

Pärast jumalateenistust oli külalistel võimalus Sven Salini ja Lars Lindströmi juhtimisel teha ekskursioon kirikuaias ja kogu saarel. Olevipäev lõppes tantsuga saare peoplatsil.

Nädal enne Olevipäeva olid Vormsil eesti keele kursused Sölvi Varblase juhendamisel. Põhiliselt täiendati eesti keele oskust ja õpiti igapäevaseid väljendeid, mis eesti keelde juurde on tulnud, rääkis kursustel osalenud Margareta Hammerman. Kursus oli väga huvitav ja järgmisel aastal tahavad endised vormsilased enesetäiendamist eesti keeles jätkata.

Mai Nuudi

Lars Fisk från Djurö församling.

Muusikalisk glädje bjöd Ormsös kyrklig-folkensembel och Djurö församlings kör på. På kvällen spelade i kyrkan den gammelmusikensembeln Rondellus.

Efter högmässan fick gäster en guidad tur av Sven Salin och Lars Lindström på Ormsö kyrkogården och även runt på ön. Sankt Olofsdagen avslutade med dans på festplatsen.

Hela veckan före Sankt Olofsdagen var det en kurs i estniska, som leddes av Sölvi Varblane. Man kompletterade sina kunskaper i estniska språket och lärde sig det vardagliga språket, berättade Margareta Hammerman, som var deltagare på kursen. Kursen var väldigt intressant och nästa år vill man fortsätta lära sig estniska.

Mai Nuudi

Pronksbüst rektorile

12. augustil avati Haapsalu Wiedemanni gümnaasiumi aulas kunagise Läänemaa ühisgümnaasiumi rektori Anton Üksti pronksbüst.

Anton Ükstit sai koolidirektor 1918. aastal. Tema oli eesti-keelse gümnaasiumi rajaja Haapsalus. Tema teene on ka see, et 1927. aastal sai gümnaasium uue ilusa koolimaja — valge maja — nagu õpilased seda kutsusid. Läänemaa ühisgümnaasium oli oma tasemelt Eesti parimate koolide hulgas.

Anton Üksti polnud ainult eestikeelse, vaid ka rootsikeelse gümnaasiumi rajaja Haapsalus. Kui 1931. aastal Läänemaa ühisgümnaasiumi hoones Rootsi eragümnaasium asutati, peeti Anton Ükstit sobivaks ka seda kooli juhatama. Anton Üksti poeg Lembit Üksti kirjutas ajalehes Lääne Elu isa meenutades, et isa oskas rootsi keelt ning õpetas eragümnaasiumis matemaatikat, kosmograafiat ja kodanikuõpetust.

Lembit Üksti meenutab, et kõrge hinnagu Rootsi eragümnaasiumi tööle andsid ka Haapsalut külastanud Rootsi haridus- ja riigitegelased. Kõige tähtsam külalistest oli kuningas Gustav V vennapoeg Folke Bernadotte, kes võttis osa ka Rootsi gümnaasiumi 1. lennu lõpuaktusest 13. juunil 1936. Samal suvel käisid kooli lõpetajad koos rektori ja tema abikaasaga ekskursioonil Stockholmis, kus neid kutsus vastu võtule ka kuningas Gustav V.

Endised õpilased meenutavad Anton Ükstit suure autoriteedina, keda püüti matkida. Ta oli õpetaja, kes nõudis puhust, korda ja korrektset käitumist. Oma õpilastesse sisendas ta autunnet ning austust isamaa ja kodu vastu.

Anton Üksti, nagu teistegi tol ajal aktiivsete inimeste elutee lõppes Siberis. 14. juunil 1941. küüditasid nõukogude võimudeh ta koos perega. Direktorile pandi süüks osavõttu Kaitseliidust ning noorsoo kasvatamist nõukogude vastases vaimus. 1942. aasta 24. aprillil lasti Anton Üksti vangilaagris maha. Samal päeval ja samas kohas hukati ka Haapsalu linna- pea Hans Alver.

Armsa õpetaja mälestuseks algatasid Läänemaa Ühisgümnaasiumi vilistlased, eesotsas Kanadas elava Roman Marleyga korjanduse, et avada kooli aulas Anton Üksti pronksbüst. Annetustega koguti 38 260 Eesti krooni.

Büsti valmistas Haapsalu kunstnik Lembit Põld, kes on ise ka Läänemaa Ühisgümnaasiumi ja Anton Üksti õpilane. Kunstniku sõnul tegi ta kuju fotode ja oma mälestuste järgi. Büsti jalamil on sõnad: "Au–Isamaa–Kodu" – kolm sõna, mida Anton Üksti pühaks pidas.

Bronsstaty för rektorn

Den 12 augusti avtäcktes en bronsstaty av den tidigare rektorn vid Viks gymnasium Anton Üksti i Hapsal Wiedemanni skolans aula.

Anton Üksti blev skolrektor år 1918. Han var grundaren till det estniskspråkiga gymnasiet i Hapsal. Hans förtjänst var gymnasiet 1927 fick ett nytt vackert skolhus – vita huset – som eleverna kallade det. Viks gymnasium var bland de bästa skolorna i Estland.

Anton Üksti var inte bara grundare till estniska gymnasiet utan också till det svenska gymnasiet i Hapsal. 1931, när det Svenska Privatgymnasiet öppnades i samma hus, där den estniska skolan fanns, ansågs Anton Üksti som lämplig att styra också denna skolan. Anton Üksti son Lembit Üksti skrev i tidningen Lääne Elu till minnet av sin far, att hans far kunde svenska och undervisade matematik, kosmografi och medborgarkunskap i svenska gymnasiet.

Lembit Üksti minns, att Svenska Privatgymnasiet värderades högt av svenska undervisning- och statsämbetsmän som besökte Hapsal. Viktigaste bland gästerna var kung Gustav V brorson Folke Bernadotte, som också deltog vid avslutningen för gymnasiet första avgångsklass den 13 juni 1936. På sommaren åkte studenter tillsammans med rektorn och hans fru på skolresa till Stockholm, där de blev mottagna av kung Gustav V.

Tidigare elever minns Anton Üksti som en stor auktoritet som man försökte följa. Han var en lärare som krävde renhet, ordning och korrekta uppförande. Han intalade sina elever att visa respekt och aktning mot fosterlandet och hemmet.

Anton Üksti liv liksom andras som var aktiva under den tiden slutade i Sibirien. Den 14 juni 1941 deporterade sovjetiska makthavande honom och hans familj. Man anklagade honom att han deltog i Kaitseliit och att han uppfostrade ungdomen mot den sovjetiska makten. Den 24 april 1942 sköts Anton Üksti i fängelset. Under samma dag och på samma ställe dödades också Hapsals borgmästare Hans Alver.

Till minnet av den omtyckte lärare startade före detta elever i Viks gymnasium, med boende i Kanada Roman Marley i spetsen en insamling för att framställa en bronsstaty av Anton Üksti i skolans aula. Man samlade in 38 260 Estniska kronor.

Bronsstatyn gjordes av Lembit Põld, konstnär från Hapsal som också var elev i Viks gymnasium och en elev till

12. augustil eemaldasid büstilt katte kaks koolidirektorit – gümnaasiumihoones praegu tegutseva Haapsalu Wiedemanni gümnaasiumi direktor Veikko Kõrv ja Läänemaa ühisgümnaasiumi järglase Haapsalu gümnaasiumi direktor Tiit Aedmäe. Büsti õnnistas Läänemaa praost Tiit Salumäe. Paljud vilistlased meenutasid oma õpetajat.

Eestirootslastest kõneles pidulikul aktusel Läänemaa ühisgümnaasiumi vilistlane 1932. aastast Hugo Mickelin:

”Lõpetasin Läänemaa ühisgümnaasiumi 1932. aastal. Siis oli meid XL humanitaararu lennus 16 tütarlast ja mina kahe meeskaaslasega. Sama lennu VII reaalarhus oli ka 19 õpilast – aga kõik maskuliinsed.

Minu esimene kohtumine dir. Anton Ükstiga toimus 1927. aasta suvel. Isa oli seda soovinud ja siis meil kahel oli juhus kohata direktorit, kui ta oli alla tulemas trepist Kalda tänaval. Asjad said kohe aetud ja siis oligi poiss koolipingis, kui õppetöö algas augustis 1927.

Algul saime meie uustulnukad (samuti ka teised vanemad klassid) vanemates koolimajades istuda, aga juba enne jõulupuhkust oli uus valge maja kõike vastu võtmas. Valge maja ajaloo algus ühtub minu esimese kooliaasta algusega.

1931. alustas tegevust rootsikeelse gümnaasiumi esimene klass Läänemaa ühisgümnaasiumi ruumides ja dir. Üksti oli määratud selle kooli direktoriks.

1931. kui algas meie lennu viimane kooliaasta, saime esimest korda direktori ise õpetajaks: „Tahtsin õpetajana oma abiturente lähemalt tundma õppida enne, kui me saadame nad elukooli...“ nimetas ta meile.

Läänemaa Ühisgümnaasiumi ja Haapsalu keskkooli on lõpetanud umbes 50 eestirootsi päritoluga noort. Peale selle käisid paljud neis kooli lõpetamata. Rootsi eragümnaasiumi lõpetas 1936.-1943. aastatel 48 vilistlast. Aga palju, palju rohkem oli neid, kes olid õpilased aasta või paar.

Täna, direktor Anton Üksti büsti avamisel, on meiega mõttes kaasas palju endisi õpilasi. Kui Kanadas elavad vilistlased Roman Marleyga eesotsas saatsid meile üleskutse, olid väga aktiivsed annetajad Rootsi eragümnaasiumi endised kasvandikud.“

Hugo Mickelin luges ette ka Rootsi eragümnaasiumi 1937. aasta vilistlase Elmar Nymani tervituse, kuna autoril endal polnud võimalik koosolekust osa võtta.

”Südamlikud tervitused teile kõigile Rootsi gümnaasiumi endiste õpilaste poolt! Eriline siiras tervitus perekond Üksti liikmetele. Me ütleme aitäh Roman Marley ja teistele tulinõuandjatele kaasõpilastele nende algatuse eest meie koolide ühise lugupeetud direktori mälestust austada ja büstiga jäädvustada!

Anton Üksti panus niihästi Läänemaa ühisgümnaasiumi kui Rootsi eragümnaasiumi olemasolus on ainulaadne. Ta seadis nii endale kui kolleegidele ja õpilastele kõrgeid nõudeid, ja võiks ütleda, et pingutused peagi arendasid suurt lugupidamist nii Eesti kui Rootsi ametivõimude juures.

Ei ole kahtlust, et Eesti haridusministeeriumi tunnustus

Anton Üksti. Han sade att statyn har gjorts efter ett fotografi och efter hans eget minne. På statyns sockel finns orden: ”Anseende–Fosterland–Hem“. Tre ord som var heliga för Anton Üksti.

Den 12 augusti avslägsnades täcket från statyn av två skolrektorerna – Veikko Kõrv som är rektor i Hapsals Wiedemanni skola som finns i samma hus och Tiit Aedmäe som är rektor i Hapsals gymnasium som är efterträdare till Viks gymnasium. Bronsbilden invigdes av Tiit Salumäe, prost i Vik. Före detta elever mindes sin lärare.

Av estlandssvenskar höll under aktet Hugo Mickelin som slutade Viks gymnasium 1932 tal:

”Jag slutade Viks gymnasium 1932. Då var det 16 flickor och jag med två manliga kamrater i XL humanistklassen. Samma år var det 19 elever i realklassen – men alla var manliga elever.

Min första möte med rek. Anton Üksti var på sommaren 1927. Far hade önskat det och då hade vi möjligheter att träffa rektorn när han kom ner för trappan på Kalda gatan. Saken blev klar och pojken var i skolbänken när skolan började i augusti 1927.

I början fick vi, nybörjare (liksom de äldre klasserna) sitta i det äldre huset, men redan före jul var ett nytt vitt hus färdigt att motta oss alla. Början av det vita husets historia sammanfaller med mitt första skolåret.

1931 började svenskspråkiga gymnasiet första klass sin verksamhet i samma hus som Viks gymnasium och Üksti var rektor också i denna skolan.

När vårt sista skolår började, fick vi för första gången själva rektorn till lärare: ”Jag ville som lärare närmare lära känna sina abiturienter, innan vi skickar dem till livets skola...“ sa han till oss.

Det är ungefär 50 estlandssvenska ungdomar som har gått igenom Viks gymnasium och Hapsals mellanskola förutom de som inte avslutade sina studier. 48 elever avslutade 1936–1943 det Svenska Privatgymnasiet. Men fler fanns som studerade där ett par år.

I dag när vi avtäckar rektor Anton Ükstis bronsbild finns det många elever med oss i våra tankar. När före detta elever boende i Kanada med Roman Marley i spetsen sände oss uppropet, var före detta elever i Svenska Privatgymnasiet mycket aktiva donatorer.“

Hugo Mickelin läste också upp hälsning av Elmar Nyman, som slutade Svenska Privatgymnasium 1937 men som inte kunde delta i mötet.

”Hjärtliga hälsningar till alla er från tidigare elever i Svenska Privatgymnasiet! Särskilt hjärtliga hälsningar till medlemmar av familjen Üksti. Vi säger ett stort tack till Roman Marley och andra eldsjälarna och skolkamraterna för deras initiativ att med bronsstatyn hedra och fastställa minnet av våra skolornas gemensamma rektorn!

Anton Üksti insats både till Viks gymnasiums och Svenska Privatgymnasiums tillvaro var utan motstycke. Han

*Kunstnik Lembit Põld
oma rektori kujuga.*

•
*Konstnär Lembit Põld
med statyn över sin
rektor.*

Foto: Arvo Tarmula

Rootsi Eragümnaasiumile täielikud eksamiõigused anda, võrdsed riigi koolidega, – ainult kolm aastat peale kooli avamist – oli ainult Anton Üksti teene. Niisugune tunnustus oli väga haruldane erakoolide peres.

Läänemaa gümnaasiumil ja Rootsi gümnaasiumil olid erinevad peremehed, aga Anon Üksti hoiak oli ühemõtteline: organisatoorsed asjaolud ei tohi killustada ei õpetajasega õpilaskonda, mingisugust vahet ei tohi teha ruumide ja õppevahendite kasutamises. Selle korralduse tulemus oli – nagu mitmed teised veel mäletavad – eesti ja rootsi õpilaste vahel valitses ülimalt sõbralik vahekord. Olime üks pere ülimoodsas valges koolimajas.

Meenutagu büst üht suurt koolimeest, kes suure eduga juhtis oma koole, kes hoolega valvas, et õpilased pidasid kinni antud reeglitest, kes aga püüdis oma õpilastesse sisendada ka suundanäitavaid norme, mis oleks toeks ka peale kooli lõpetamist. Direktori manitsus: ole aus, viisakas käitumises, hoolas, korralik, kohusetundeline. Ära kunagi unusta oma kodu ja isamaad – tarkussõnad, mis täna on sama aktuaalsed kui kooliaastail.“

Kaire Reiljan

ställdes kõrged nõuded endale, oma kollektorid ja õpilasi. Man kan säga att de ansträngningarna utvecklade mönsterskolor. Det är ingenting att förväna sig över att rektor Anton Üksti väckte så mycket aktning bland både Estniska och Svenska ämbetsman.

Det rådet finns inget om tvivel att Estlands Utbildningsministeriets erkännande att bara tre år efter att gymnasiet öppnades ge Svenska Privatgymnasium fullständig examensrätt, samma som statliga skolor var en förtjänst av Anton Üksti. Sådant erkännande var mycket ovanlig bland privat-skolor.

Viks gymnasium och Svensk Privatgymnasium hade olika ägare men Anton Ükstis attityd var entydig: organisatoriska omständigheter får inte splittra varken lärar- eller elevkår, ingen skillnad får göras i användning av varken rum eller läromedel. Resultatet av detta direktiv var – som många av er kommer ihåg – att mellan estniska och svenska elever fanns ett ytterst vänligt förhållande. Vi var en gemensam familj i detta ultramoderna, vita skolhus!

Att denna bronsbild skulle påminna om en stor skolman, som med stor framgång ledde sina skolor, som med omsorg vaktade att hans elever skulle håll regler, som också försökte också inpräglade riktningssvisande normer, som skulle tjäna som stöd också efter skolans slut. Rektorns förmaning var: bli ärlig, hövlig i ditt sätt, omsorgsfull, ordentlig, pliktrogen. Glöm aldrig ditt hem och fosterland – ord som är lika aktuella i dag som under skolären.“

Kaire Reiljan

Pakri tantsurühma reis Eestis

Pakri tantsurühm käis esimest korda Eestis 1989. aastal rahvusvahelisel folkloorifestivalil Baltica, kuid siis nad ei pääsenud igale poole. Siis vaatasime rannast Pakri poole ja mõtlesime, et ükskord teeme reisi, mis oleks päris nende reis. Neile see mõte meeldis. Reisi ajaks sai valitud suvistepüha aeg ning seda valmistati ette üle poole aasta.

Me kavandasime kontserdid Tallinnas ja Haapsalus. Kuid kõige olulisem oli, et Pakri tantsurühm, enne kui nad liiga vanaks jäävad, saaks tantsida Pakril. Piirivalve ja päästeteenistusega leppisime kõik kokku ning tuleb tänada kapten Raivo Tervet ja päästemeitit, et nad võtsid asja väga tõsiselt. Raivo Terve ütles ühe ilusa repliigi, et me oleme rahva jaoks ning nad pidasid enesestmõistetavaks, et aitavad eestirootslased saarele. Meile ei läinud see midagi maksma.

Esimesel Eestis viibimise päeval, reedel, oli kontsert Tallinnas Vanalinna Muusikamajas, mis on tantsimiseks väga ilus koht. Enne kontserti käisime dominiiklaste kloostris. Linnamuuseumist oli meil väga hea giid ja mitmed pärast ütlesid, et see oli ääretult huvitav käik. Muusikamajas oli publikut parasjagu ja kontsert läks väga ilusasti.

Peale kontserti sõitsime ööbimispaika Lohusalu, kus oli kena õhtusöök. Pärast õhtusööki tegime väikse peo. Meil oli igal õhtul väike koosviibimine. Omad pillimehed ju kaasas, nii et lauldi ja tantsiti palju.

Järgmisel päeval sõitsime Paldiskisse ja seal edasi Väike-Pakrile. Meile oli öeldud, et tulla võib kuni 150 inimest ja kavandasime seda seltsi ühisüritusena. Sõitjaid tuli aga koos tantsurühmaga umbes 90, nende seas ka neid, kes olid pärast sõda Pakril elanud.

Saarel käisime ühiselt surnuaial, kus laulsime ühe koraali ja pidasime hardusehetke. Seejärel said kõik vabalt ringi käia, kes kui kaugele usaldas minna. Kella nelja paiku kogunesime taas sadamasse ja tantsisime seal. Mängiti ehtsaid pakri tantsulugusid ja tantsiti pakri tantse. Tantsida koos pakrilastega pakri saarel pakri tantsu – see oli minu jaoks kogu reisi tipp hetk. Pakri lugude ja tantsude kaudu jõudsin ma kunagi eestirootslaste juurde. Pakrilaste olek on selline puhas ja karge ning neil on see oma Pakri olek väga säilinud.

Neid, kes oleks varem Pakril tantsinud, tantsurühmas praktiliselt polnud. Nad olid kõik ära minnes noorukesed, aga nad olid noorena Pakri tantsimist pealt näinud.

Pärast tantsimist sõime suitsukala, õlut ja leiba ning meil oli seal saare peal tore. Ainult paar poissi rikkusid tuju ära sellega, et natuke jooma ja räuskama hakkasid ning ühist õlut taskusse ajasid.

Rågö folkdanslagets resa till Estland

Rågö folkdanslag besökte Estland för första gången år 1989, när de deltog i den internationella folklorefestivalen Baltica. Men då kunde de inte besöka de platser man ville. Då tittade vi från stranden mot Rågö och tänkte att en gång skall vi ordna den resa, som skulle vara bara deras resa. De tyckte om den tanken. Tiden runt pingst valdes för resan och den förberedes över ett halvt år.

Vi planerade konserter i Tallinn och i Hapsal. Men viktigast var att Rågö folkdanslaget, innan de blir för gamla, skulle kunna dansa på Rågö. Vi gjorde upp allt med gränsvakter och räddningsverket och vi måste särskilt tacka kapten Raivo Terve och räddningsverket att de tog saken på allvar. Raivo Terve uttryckte sig vackert: ”Vi är för folket“ och de ansåg det som en självklarhet att de hjälper estlandssvenskar till ön. Det kostade heller ingenting för oss.

Under första dagen i Estland, på fredagen var konserten i Tallinns Gamla stans musikhus, som är ett vackert ställe för dans. Före konserten besökte vi dominikanernas kloster. Vi hade en mycket bra guide från stadsmuseet och det var flera som sade att besöket var mycket intressant. I musikhuset fanns det lagom med publik och konserten gick bra.

Efter konserten åkte vi till övernattningplatsen i Lohusalu, där vi åt middag. Efter det gjorde vi en liten fest. Vi hade fest varje kväll. Egna spelman var ju med och man sjöng och dansade mycket.

Nästa dagen åkte vi till Paldiski och därifrån till Lilla Rågö. Det var sagt att det kunde komma med 150 personer och vi planerade resan också för samfundets medlemmar. Men det var ungefär 90 personer tillsammans med danslaget, som åkte. Bland dem var också människor som hade bott på Rågö efter kriget.

På ön besökte vi alla tillsammans kyrkogården, där vi sjöng en koral och höll en andaktstund. Efter det fick alla fritt gå runt på ön, så långt de vågade. Runt klockan fyra samlades vi till hamnen och dansade där. Åtta rågölåtar spelades och rågödanser dansades. Att dansa rågödanser tillsammans med rågöbor på Rågö – det var hela resans höjdpunkt för mig. Genom rågölåtar och -danser kom jag i kontakt med estlandssvenskar. Rågöborna har en sådan stark ställning och de har bevarat sina traditioner.

Det fanns nästan ingen i danslaget som kunde ha dansat på Rågö tidigare. Alla var unga när de lämnade ön, men de hade i barndomen sett hur man dansar på Rågö.

Efter danserna åt vi rökt fisk, öl och bröd och vi hade det trevligt på ön. Bara et par pojkar förstörde stämningen, för

Foto: Ain Sarv

Pühapäeval oli meil väike huvisõit: käisime Treppojal ja Harju-Madisel, Risti ja Vilivalla surmuaial ning Varikul kivi peal kasvavat mändi vaatamas. Lõpuks maandasime end Vihterpallu Keibu külla Elna Siimbergi juurde. Seal olime koos Vihterpalu naistega – söime kala ja vorsti, õlut ja kohvi ning muidugi lauldi palju. Vihterpalu ja Pakri moodustavad ühise terviku – see on ikka nende oma rahvas. Pakrilased on rannarahvaga palju läbi käinud ja mitmetel on mandril sugulasi.

Esmaspäeval tulime Haapsallu ja pakrilased tantsisid Rootsiturul. Neile endale see esinemine väga meeldis – publik oli väga huvitatud. Rohkem olid tantsijad mures, kuidas esinemine Haapsalu rahvale meeldis. Rootsituru kohviku õu on väga hea kontserdipaik – piisavalt kõrvaline ja samas jalgujääv.

Pärast kontserti käisime giidi saatel linnuses ning tagasiteel läksime Noarootsist läbi, vaatasime rahvaülikooli. Too õhtu oli meil Lohusalus viimane.

Viimasel päeval käisime Tallinnas – kes tahtis, ajas oma asju, teistega tegime bussiga tiiru – käisime Iru linnamäel ja mujal. Siis sõitis suurem osa tantsurühmast tagasi Rootsi, nii kurb kui see ka ei ole. Väikse rühmaga, neljakesi käisime järgmisel päeval veel Suur-Pakril.

30-aastane tantsurühm

Pakri tantsurühm tähistas juunis oma 30. aastapäeva. Rühm kutsuti kokku 1966. aastal. Siis oli veel vanemaid pillimehi ja pillimänguoskus on neil nii kenasti põlvest põlve edasi antud. Nüüd tuleks see järgmisele põlvele edasi anda, aga järgmist põlve pole. Suurem osa tantsijatest on rühmas olnud algusest peale. Siis, kui nad alusid, olid nad 30-aastased, nüüd on umbes 60-aastased.

att de började dricka och bli högljudda och satt vår gemensam öl till egen ficka.

Följande dag hade vi en liten rundresa: vi besökte Trepp-oja och S:t Mathias, Kors och Villivalla kyrkogårdar. Slutligen landade vi i Keip by i Vippal hos Elna Siimberg. Där var vi tillsammans med Vippals kvinnor – åt fisk och korv, drack öl och kaffe och sjöng mycket. Vippal och Rågöarna bildar en enhet – det är ett folk. Många rågöborna har släktingar på fastlandet och de har umgåtts mycket med kustborna.

På måndagen kom vi till Hapsal och rågöborna dansade på Svenska torget. De själva tyckte mycket om detta uppträdande – publiken var mycket intresserad. Dansare var mera bekymrade, att om hapsalborna skulle tycka om dem. Svenska torgets kafégård är ett mycket bra ställe för konserter – det är avsides men samtidigt nära till vägen.

Efter konserten besökte vi biskopsborgen med en guide och på vägen tillbaka åkte vi genom Nuckö och tittade på folkhögskolan. Den kvällen var vår sista i Lohusalu.

Följande dag gick vi runt i Tallinn – de som ville kunde syssla med egna saker, medan andra åkte runt med buss – vi besökte Iru fornborgen och i andra ställe. Efter det åkte största delen av danslaget tillbaka till Sverige, så ledsamt det är att skiljas åt. Men en mindre grupp, vi var fyra, besökte nästa dagen Stora Rågö.

30-åriga danslaget

Rågö folkdanslag firade sin 30-årsdagen i juni. Laget grundades 1966. Då fanns kvar gamla spelman och spelmanskunskaper har man gett från generation till generation. Nu borde man ge de vidare till följande generation men den finns inte. Största delen av dansare har varit med i folkdans-

Selle tantsurühma juures on kõige toredam, et neil on enesest lugupidav tantsuhoiak. See on oma päristaludest põlvnemisest ja oma traditsioonist teadlik hoiak, mis on täiesti jäljendamatu. Eestis on sellist hoiakut veel setu ja kihnu naistel, kuid meie rühmadel, kui kõrgelt treenitud nad ka poleks, seda pole. Nad on võimlejad või balletitantsijad, nad õpivad poosi, aga neil pole tunnet.

Rühmas tantsib inimesi mõlemalt Pakrilt. Eesti-reisi ajal külastasime sellepärast ainult Väike-Pakrit, et see oli juba piisavalt ohutu, Suur-Pakrit alles puhastatakse lõhkekehadedest. Ka enne sõda loodi Pakri tantsurühm just Väike-Pakril. Seal tehti ka rehetoaast muuseum. Suur- ja Väike-Pakri inimesed hoiavad siiani teatud vahet: ajalooliselt oli Suur-Pakri rahval vabaduskirjad, Väike-Pakri omad aga kuulusid Keila mõisa alla.

Pakrilaste tantsud ja pillilood erinevad teistest eestirootsi omadest juba sellepolest, et teistel eestirootsi aladel pole rahvatantsu peaaegu üldse säilinud. Ei ole säilinud usuliikumise tõttu, kus tants patuks tembeldati. See kontroll oli Vormsil ja Noarootsis väga range (Noarootsis natuke nõrgem ja Riguldis veelgi nõrgem), kuid Pakril seda polnud. Pakrile oli püüdnud küll ka keegi jutustaja tulla, aga ta läks sealt üsna varsti minema. Pakrilaste nii vaba ja avatud loomus polnud võimeline teda vastu võtma. Ruhnu rahvatantsudest saame ehk rääkida, kuigi nende seas on väga palju laenatud tantse. Näiteks tuli kivikiriku ehitamise aegu 1912. aastal ehitajate kaudu saarele palju tolaeagseid seltskonnatantse ja eesti traditsiooni.

Eesti tantsudest erinevad Pakri omad selle poolest, et saarel on säilinud vana labajalg. Labajalga ei tule mõista mitte labajalavalsina. Ma olen üsna veendunud, et labajalg on keskajast pärit tantsusamm. Mitmed Rootsi rahvatantsuurijad on öelnud, et keskajal oli üks 3/4 rütmiga tants, aga ei teata, kuidas seda tantsiti. Mina arvan, et seda tantsiti pikk-tantsu või sabatantsu sammuga ning see samm on Pakril säilinud. Eestlastel tuli labajala sammule pärast valss peale, sellest kujunes pöörlemisega labajalavals. Tegelikult on algne labajalg ainult liikumissamm.

Sabas liikumine on ka väga vanapärane (rootsi keeles långtans, meil sabatants). See tants on lihtne ja igatüki saab sellest osa võtta: kindla sammuga liigutakse üksteise sabas ja eestvedajast sõltub, mida tehakse.

Pakri eripära on ka see, et neil oli tants orgaaniline pulmakommete osa. Kui Kihnus või Setos on pulmakommete osa laul, siis Pakril on tants. Igaks juhtumiks oli oma tants. Olid vabatantsud – ikka Pakri rütmis – mida võis tantsida, kes tahes. Kuid olid ka tseremooniatantsud kindla tseremoonia juures.

Ain Sarve jutugi järgi Kaire Reiljan

laget från början. De var 30-åringar när de började och idag är de således 60-åringar.

Hos Rågö folkdanslag är vackraste att de har det självaktande dansställning. Det är en ställning som härstammar från arvegårdar och från medvetande om ens traditioner, den ställningen är helt oafterhärmlig. I Estland har kvinnor från Kihnu och Setu sådan ställning, men våra folkdanslag, even som är hur vältränade som helst, har det inte. De är gymnaster eller balettdansare, de lär sig poser men inte känslan

I Rågö folkdanslag dansar människor från båda Rågöarna. Under Estlands resa besökte vi bara Lilla Rågö för att det redan var ofarlig, medan när man fortfarande rensar Stora Rågö från missiler. Rågö folkdanslag grundades redan före kriget på Lilla Rågö. Där fanns också ett museum. Folk från Stora och Lilla Rågö skiljer från varandet: historiskt hade storarågöborna frihetsbrev men lillarågöborna hörde under Kegels herrgård.

Rågö danser och låtar skiljer sig från andra estlandssvenska redan däri att i andra estlandssvenska områden har man bevarat nästan ingen folkdans alls. Det är obevarat på grund av religionen, där dans var stämplat som synd. Denna kontrollen var mycket sträng på Ormsö och på Nuckö (lite mindre på Nuckö och ännu mindre på Rickul), men den fanns inte på Rågöarna. En predikant försökte komma till Rågöarna, men lämnade öarna snart. För rågöbornas fria och öppna natur passade sådant inte. Vi kan kanske prata om folkdanser på Runö, men bland dem finns många inlånade. Till exempel kom det under stenkyrkans byggnadsarbete 1912 med byggnadsarbetare till ön många av dåvarande sällskapsdanser och estniska traditoner.

Från estniska danser skiljer rågödanserna sig på grund av att de har kvar den gamla forrfoten. Det är inte samma dans som estnisk labajalavals. Jag är övertygad om att forrfotsteg härstammar från medeltiden. Många folkdansforskare i Sverige har sagt att under medeltiden fanns det en dans med 3/4 rytm, men man vet inte hur den dansades. Jag tror att den dansades med samma steg som långdans eller svansdans, och ett sådant steg finns kvar på Rågö. Hos esterna förenades steget senare med modedans vals och så bildades labajalavals, som man dansar med vridning.

Det att man rör sig i led är också mycket gammalt (på svenska långdans, på estniska svansdans). Den dansen är mycket enkel och alla kan deltaga: man rör sig med ett bestämt steg och ledaren bestämmer vad man gör.

Rågö skiljer sig också genom att hos dem var dansen en mycket organisk del av bröllopsleder. På Kynö eller i Setomaa var sången en viktig del av bröllopsleder, på Rågö var det dans. Det fanns en dans för alla händelser. Det fanns friadanser – i rågörytm – som vem som helst kunde dansa, men det fanns också ceremonidanser för vissa ceremonier.

Kaire Reiljan efter Ain Sarv berättelse

Stefan Lindkvist, Per Ehn, Mikael Malmaeus.

Foto: Arvo Tarmula

Kolm poissi ja rookatus

Stefan Lindkvist, Per Ehn ja Mikael Malmaeus on kolm Uppsala Ülikooli tudengit, kes sel suvel Sutlepas rookatust panid.

Poisid on Rootsisis moodustanud Talguühingu, mille eesmärk on uurida talgutraditsiooni Eestis ning seda elustada. Talguühingusse kuulub kümnekond liiget ning sellisest ühisest töötegemisviisist on ühingu liikmed kuulnud Rootsisis elavatelt eestlastelt ja eestirootslastelt. Ka Stefani emapoolsed vanavanemad on pärit Noarootsist.

„Praegu oleme keskendunud rookatusele, kuid talgud ei tähenda mitte ainult rookatuse panemist, vaid ka teisi talutöid, mida ühiselt tehti,“ rääkis Per, kes õpib Uppsala Ülikoolis ajalugu. Keskkonnaeriala õppiv Mikael ja keemiatudeng Stefan lisasid, et talgute juurde kuulub lõbus seltskond, söök, jook ja muusika. Noored rootslased on talgutraditsioonist huvitatud just sellepärast, et Rootsisis pole selline ühine töötegemise vorm nii tuntud kui Eestis.

Talguühingu liikmed on esialgu võtnud eesmärgiks teha rookatuseid. Eelmisel talvel olid nad Noarootsisis, et roogu lõigata. Suvel aga panid kolm poissi katust Sutlepas Pelapsonide talus. Per rääkis, et sobiva maja leidmine polnud lihtne. Rootsisis elavatelt eestirootslastelt olid nad saanud mitmeid vihjeid talude kohta, kuid ükski neist ei sobinud. Siis aga leidsid talgulised vallamajast Taimi Pelapsoni, kes ütles, et temal on küll üks väike maja, kuhu võiks rookatuse panna. Noormeeste sõnul oli neil õnne ka sellega, et talu peremees oli puutöömees ja oskas neid juhendada.

Per, Stefan ja Mikael kinnitasid, et jäid kahe Sutlepas veedetud nädalaga väga rahule ja tahaksid ka tuleval suvel Eestisse talgutööd tegema tulla. Poisid oleksid tänulikud, kui keegi teaks neile soovitada sobivat tööpaika.

Kaire Reiljan

Tre pojkar och vasstak

Stefan Lindkvist, Per Ehn och Mikael Malmaeus är tre studenter vid Uppsala universitet som i somras reparerade vass-tak i Sutlep.

I Sverige har pojarna grundat Talkoföreningen, vars uppgift är att utforska talkotraditionen i Estland och uppliva den. Det är tiotals medlemmar i föreningen och de har hört om sådant arbetssätt av ester och estlandssvenskar som bor i Sverige. Också Stefans förfäder från morssidan kommer från Nuckö.

”Just nu har vi koncentrerad oss på vasstak, men talko betyder inte att man bara lagar vasstak utan också andra arbeten som man gjorde tillsammans,“ berättade Per, som studerar historia på Uppsala universitet. Mikael som studerar ekologi och kemistudenten Stefan tillade att också sällskapet, mat, dryck och musik tillhör talko. Unga svenskar är intresserad av talkotraditionen eftersom i Sverige är en sådan gemensam arbetsform inte så känd som i Estland.

Medlemmarna i Talkoföreningen har i början tagit som uppgift att laga vasstak. I vintras skar de vass på Nuckö. I somras lagade tre pojkar vasstak i Sutlep hos Pelapson. Per berättade att det inte var lätt att hitta hus som skulle passa. Från estlandssvenskar som bor i Sverige hade de fått några tips, men ingen av dem passade. Sedan träffade talkoarbetarna Taimi Pelapson från kommunalhuset och hon sade att de har ett litet hus, där man skulle kunna lägga vasstak. Pojkarna sade att de hade tur att gårdens ägare var en man som kunde träarbete och kunde leda dem.

Per, Stefan och Mikael försäkrade att de var mycket nöjda med de två veckor tillbringade i Sutlep och de skulle vilja komma tillbaka nästa sommar till Estland för att göra talkoarbete. Pojkarna skulle vara tacksamma om någon skulle kunna rekommendera en arbetsplats som passar.

Kaire Reiljan

Paslepa ja Hola rahvaülikooli ühisseminari lõpetamine oli lõbus

Avslutning av Paskleps och Hola folkhögskolans gemensamma seminarier var rolig.

Foto: Ain Sarv

Paslepa Rahvaülikoolis

1996. aasta aprillis andis siseministeerium Paslepa mõisakompleksi üle Noarootsi vallale. Vallavolikogu otsustas anda mõisa Paslepa Rahvaülikoolile 99 aastaks tasuta rendile.

17.–29. aprillini peeti koostöös Hola Rahvaülikooli inimesetega ühisseminari Euroopa Ühenduse, majanduse, keskkonnaõpetuse ja arvutiõpetuse valdkonnas. Seminarid meeldisid meie õpilastele väga.

Volbriõhtul käisid rahvaülikooli inimesed külas Sutlepa seltsil "Pilliroog". Lõkktule ääres ja Pilliroo perenaiste poolt serveeritud kohvilauas leiti, et rahvaülikool peaks oma tegevusse haarama ka Sutlepa rahvast.

Mai alguses olid Paslepa mõisakompleksis talgud, kus osales 40 sõpruskoolide õpilast Rootsist ja Soomest (Hola Rahvaülikoolist, Nordviki Rohelisest gümnaasiumist, Rootsi Österbotteni Rahvaakadeemiast, Korsholmi koolidest, Kronoby Rahvaülikoolist ja Karise Kursustekeskusest) ning Paslepa RÜ–st.

Talgute käigus harvendati parki ja lammutati piirivalve "vaatamisväärsusi". Hoonetes lammutati pehkinud põrandad, mittesäilitatavad seinad, lagunenuid küttekolded ning mittevajalikud korstnad. Nn ohvitseride elamus paigaldati Soomest saadud põrandaalune torustik ning valati uue põranda betoonalus. Maja ühendati elektrivõrguga.

Kooliaasta lõppes samuti talgudega 9. juunil.

Sellest sügisest tegutseb Paslepa Rahvaülikoolis kolm osakonda: Sutlepa, Haapsalus ja Noarootsis. Õppeaasta avaaktus toimus 26. novembril Sutlepa koolimajas.

Rahvaülikoolil on tänava üks abiline Rootsist: Stig Berntsson Hola Rahvaülikoolist. Juulistotoimunud hoolekogu koosolekul kinnitati ta tööle abidirektorina.

I Paskleps Folkhögskola

I aprill 1996 överlämnade inrikesministeriet Paskleps herrgård till Nuckö kommun. Kommunfullmäktige i Nuckö beslutade att utarrendera herrgården till folkhögskolan gratis på 99 år.

Den 17–29 april 1996 hade man gemensamma seminarier tillsammans med Hola Folkhögskola om EU, ekonomi, miljö och data. Seminarierna var mycket omtyckta av eleverna.

På Valborgsmässoafton besökte folkhögskolan Sutlep och dess bysällskap Pilliroog. Vid Valborgsmässoelden och kaffebordet kom man på tanken att folkhögskolan i sin verksamhet borde inkludera också sutlepborna.

I början av maj hade man talko i Paskleps herrgård. Där deltog 40 elever från vänskapsskolor i Sverige och Finland (Hola folkhögskola, Nordviks Gröna Gymnasium, Svenska Österbottens Folkakademi och Karis Kurscentrum) och från Pasklep.

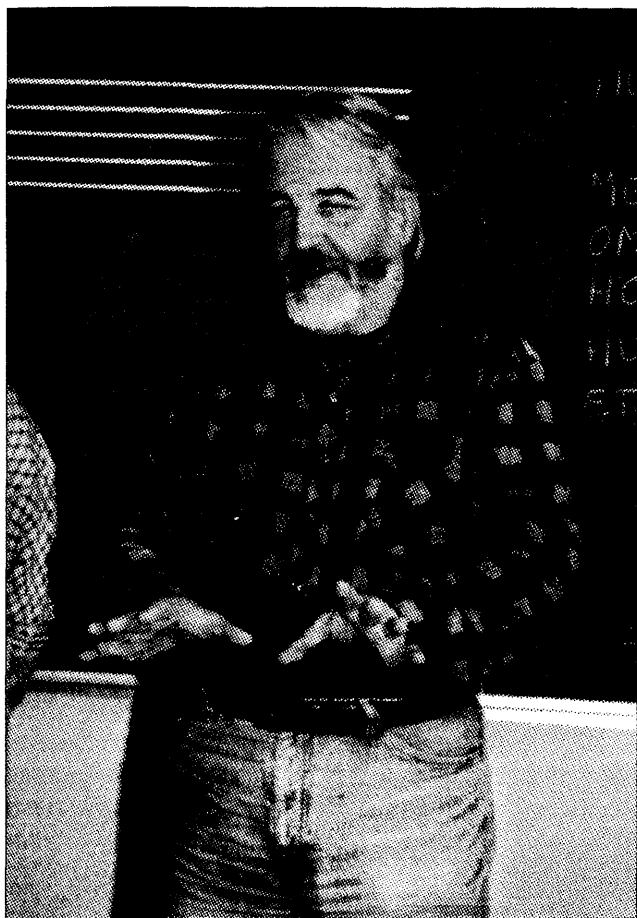
Under talkot gallrade man parken, rensade upp herrgårdstomten, rev ned gränsvakternas "sevärdheter". I byggnaderna tog man upp ruttna golv, förfallna ugnar och skorstenar samt ickebehövliga mellanväggar. I det s.k officershuset installerades nytt rörsystem samt gjöts en ny betonggrund till golvet. Huset blev också anslutet till el-nätet.

Skolåret avslutades också med talko den 9 juni.

F.r.om hösten 1996 är skolan verksam i tre avdelningar: Sutlep, Hapsal och Birkas. Skolåret öppnades den 26 augusti i Sutleps gamla skolhus.

Skolan fick också en medhjälpare från Sverige: Stig Berntsson från Hola Folkhögskola. Vid styrelsemötet i juli 1996 förordnades han som biträdande rektor till Ervin-Johan.

Liksom samfundet, drabbades också folkhögskolan av en stor förlust genom Juss' bortgång. Skolan förlorade sin

Stig Berntsson Hola Rahvaülikoolist täidab kevadeni Paslepa Rahvaülikooli rektori kohuseid

Stig Berntsson från Hola Folkhögskola fortsätter till vår som tf. rektor i Paskleps Folkhögskola

Talgud Paslepa mõisas • Talko i Paskleps herrgård

Foto: Ain Sarv

Nii nagu seltsi, tabas ka rahvaülikooli suur kaotus Jussi lahkumise läbi. Kool jäi oma juhatajast ilma. 19. oktoobril otsustas kooli hoolekogu töögrupp, et uue rektori valimiseni jätkab rektori kohustes Stig Berntsson. 25. jaanuaril 1997. aastal toimus kooli hoolekogu istung, kus otsustati, et Stig jätkab rektori kohusetäitjana kevadeni. Seejärel kuulutatakse välja avalik konkurss.

Hoolekogu istungil otsustati alustada ka kooli põllumajandusharu käivitamisega. Selle eestvedajaks kinnitati Põllumajandusülikooli magistrant Andres Õunmaa.

1997. aasta kevadsemestril paranes veidi ka kooli majandusseis, senise rektori ja 1,5 õpetaja palga asemel toetab Eesti Vabaharidusliit kooli rektori ja kahe õpetaja palgaga. Uutest kursustest alustas tööd Sutlepa külplaneerimiskursus ning täiendõppekursus rahvaülikooli õpetajatele.

Kaire Reiljan, Ivar Rüütli

ledare. Den 19 oktober beslutades vid utskottsmötet till skolans styrelse, att fram till val av ny rektorn skall Stig fortsätta som tf. rektor. Den 25 januari 1997 hade man styrelsemöte, där det bestämdes, att så blir det fram till vår. Därefeter ska man söka en ordinarie rektor. Vid samma mötet beslutades också att starta skolans jordbrukslinje; dess ledare blir magistrant vid Estlands Jordbruksakademi, Andres Õunmaa.

1997 blev skolans ekonomiska läge lite bättre. Estlands Fribildningsförbund beslutade att stödja skolan med lön för rektorn och två heltidsanställda lärare (i stället för rektor och 1,5 lärarlöner hittills).

Som nya kurser startades byplaneringskurs i Sutlep, samt fortbildningscirkel för folkhögskolans lärare.

Kaire Reilja, Ivar Rüütli

Kroonikat • Krönika

- 2. märtsil oli Tallinnas Rootsi-Mihkli kiriku juures seltsi vanematekogu koosolek. Seltsi uude juhatusse valiti Vive Kari, Anu Mätlik, Ain Sarv, Ervin-Johan Sedman, Anu Seeman, Kai Tennisberg, Eha Timmermann. Seltsi oldermanideks valiti Ivi Tamm ja Einart Seeman.

Vanematekogu otsustas volitada Ivar Bomani ja Ivi Tamme seltsi esindama Rootsi Kultuuri keskuse juurde. Räägiti veel põhikirja muutmise vajadusest. Otsustati, et Ain Sarv valmistab muutuste punktid vanematekogule ette, et vanematekogu saaks need esitada aastakoosolekul vastuvõtmiseks.

- Aprilli alguses jäid vormsilased jäävangi. Jäättee enam ei kandnud, praam aga jääst veel läbi murda ei suutnud. Saare varustamiseks kasutati kaks nädalat mootorsaani.

- 18. aprillil külastas Haapsalus asuvat Eestirootslaste muuseumi kultuuriminister Jaak Allik. Minister ütles, et Eestirootslaste muuseum on seni olnud riiklik muuseum (s.t töötajate palga maksab riik), kuid muuseumihoonet Sadama tänaval ehitatakse põhiliselt Rootsis loodud muuseumi fondi rahaga. Jaak Allik tahtis lähemat selgust saada, milline saab olema Eesti riigi osalus nii ehituses kui edaspidises töös. Paul-Erik Rummo oli kultuuriministrina lubanud, et poole muuseumihoone ehitamiseks vaja minevast rahast annab Eesti riik, poole muuseumi fond. See oli aga suuline lubadus. Külaskäigul mingit otsust edasiseks vastu ei võetud.

- Mais külastas Eestit Pakri tantsurühm, kes annetas ERKS-le 2000 krooni Paslepa ja Pakri projektidele.

- 21. mail avaldas Vormsi vallavolikogu umbusaldust vallavanem Ene Sarapuule, kellele heideti ette segadusi valla rahaga. Uueks vallavanemaks valiti endine Vormsi kooli direktor Teet Vainola.

- Mai lõpus oli keelatud minna Osmussaarele, sest Päästeamet jätkas eelmisel aastal pooleli jäänud demineerimistööid.

- 8. juunil oli seltsi vanematekogu koosolek Haapsalus. Ervin-Johan Sedman rääkis rahvaülikooli tööst ning seltsi suvistest üritustest. Ain Sarv valgustas Pakri tantsurühma külaskäiku Eestisse. Vive Kari pakkus välja võimaluse, et selts võiks hakata meeneid tootma ja saada sellest rahakotile täiendust. Need võiksid olla puust nukud, millele on maalitud Vormsi, Noarootsi jne. rahvariided. Teise ideena pakuti välja, et seltsi lipp võiks olla lipp-vimpli või laualipuna. Arutati ka põhikirja muutmist: Ain Sarvel oli ettepanek muuta vanematekogu suurust, see võiks olla 15-liikmeline. Otsustati kinkida Noarootsi kooli välisõpetajatele, kes on rahvaülikoolis kaasa aidanud, Aini pildid või raamat. Vanematekogu leidis, et traditsiooni, kus selts kinkis kõigile Noarootsi gümnaasiumi astujale raamatu, pole mõtet jätkata. Tulevikus antakse seltsi poolt meened neile kooli lõpetajatele, kes on seltsi tegevusele kaasa aidanud.

- Keskaegse Haapsalu päevade ajal juuni lõpus toimus ajalookonverents. Eesti rahvamuseumi teadur Piret Õunapuu rääkis seal ka eestirootslaste esemelisest kultuurist.

- Den 2 mars hade samfundets äldstes råd sitt möte i Tallinn vid S:t Mikaelsskyrka. Till samfundets nya styrelse valdes Vive Kari, Anu Mätlik, Ain Sarv, Ervin-Johan Sedman, Anu Seeman, Kai Tennisberg, Eha Timmermann. Ivi Tamm och Einart Seeman valdes till samfundets åldersman.

De äldstes råd bestämde att bemyndiga Ivar Boman och Ivi Tamm som samfundets representanter till Svenska Kulturcentret. Man diskuterade om behovet att göra förändringar i samfundets grundlag. Det bestämdes att Ain Sarv förbereder förändringar till det äldstes råd så att rådet skulle kunna framlägga förslaget till årsmötet.

- I början av april var ormsöborna isolerade pga isläget. Isvägen var redan för mjuk men färjan kunde inte ännu gå genom isen. För att förse ön med förnödenheter användes snöskoter under två veckor.

- Den 18 april besökte Estlands kulturminister Jaak Allik Estlandssvenska museet i Hapsal. Ministern sade att museet hittills har varit ett statligt museum (d.v.s. att lönerna kommer från staten), men huset för museet byggdes till största delen med pengar som kommer från museets fond som grundats i Sverige. Jaak Allik ville få visshet om vilken skull vara Estniska statens del i byggande och i framtida värksamheten. Förra kulturminister Paul-Erik Rummo hade tidigare lovat att hälften av pengar som behövs för byggnande ger Estniska staten, hälften museets fond. Men det var ett muntligt löfte. Vid besöket togs inget beslut inför framtiden.

- I maj besökte Rågö folkdanslag Estland och gav 2000 kronor till Samfundet för Estlandssvensk Kultur för Rågö och Pasleps projekt.

- Den 21 maj röstade Ormsös fullmäktige i ett missförtroende mot kommundirektör Ene Sarapuu. Fullmäktige förebrädde att det finns oklarheter i kommunens penningväsen. Den nya kommundirektör blev Teet Vainola, som har varit rektor i Ormsö skolan.

- I slutet av maj var det förbjudet att åka till Odinsholm p.g.a. att räddningsverket fortsatte minröjningsarbetet som påbörjades förra året.

- Den 8 juni hade äldstes råd sitt möte i Hapsal. Ervin-Johan Sedman berättade om folkhögskolans verksamhet och om samfundets sommaraktiviteter. Ain Sarv upplyste om Rågö folkdanslags besök i Estland. Vive Kari föreslog en möjlighet att samfundet skulle kunna börja tillverka souvenirer och så också tjäna pengar för sin verksamhet. De skulle kunna vara trädockor, som har målade folkdräkter från Ormsö, Nuckö m fl. En annan ide var att samfundets flagga skulle kunna vara också som vimpeln eller som bordflaggan. Diskuterades också förändringar i stadgarna: Ain Sarv hade förslaget att förändra storleken på samfundets äldstes råd, där skulle kunna vara 15 medlemmar. Det bestämdes att skänka Ains bilder eller bok till utländska lärare som har hjälpt till i folkhögskolan. Äldstes råd bestämde att det är ingen vits att fortsätta med traditionen att skänka en bok till alla som

Eesti kultuuriminister Jaak Allik ja Läänemaa muuseumi direktor Allan Jaarma Eestirootslaste muuseumit külastamas.

Estlands kulturminister Jaak Allik och Viks läns museets direktör Allan Jaarma på besök i Estlandssvenska museet.

Foto: Arvo Tarmula

- 28.-29. juulil oli Olavipäev Vormsil. Kohal viibis Stockholm piiskop Henrik Svennungson, kes pidas 28. juulil jumalateenistuse Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus.

- ESTO päevadel osalesid aktiivselt ka eestirootslased. SOV praegune esimees Sven Salin ja endine esimees Hugo Mickelin ütlesid tervitussõnad ESTO avamisel Stockholmis, 4. augustil. Päev hiljem oli eestirootslastel oma programm Scala-teatris.

- 28. septembril oli Haapsalus ERKS vanematekogu koosolek. Koosolekul viibis Läänemaa metsaameti juhataja Koit Latik, kes tutvustas mõtet luua eestirootsi aladel metsaomnike ühistu. Projektis osaleksid ERKS ja SOV, raha tuleks taotleda Rootsi välisabiorganisatsioonilt SIDA. Vanematekogu otsustas, et põhimõtteliselt on selline asi hea ning järgmiseks vanematekoguks lubati kokku panna komisjon, kes valmistas ette taotluse SIDA-le. Sama teed oli Koit Latiku sõnul läinud ka SOV.

Ruhnul on uus kirikuõpetaja Harri Rein, kes eestirootsluse vastu elavat huvi tunneb.

Noarootsi vallavalitsus palus seltsilt luba, et kasutada seltsi lipu värve (sini-must-kollane) ka valla lipuna. Vanematekogu andis loa.

- 20. oktoobril olid Eestis kohalikud valimised. Vormsil kogus kõige rohkem hääli kevadel ametisse astunud vallavanem Teet Vainola, kes jätkab sellel ametikohal. Vallavolikogu valis oma esimeheks vallavanemaga ühes nimekirjas kandideerinud ja teise häälte arvu kogunud eestirootslase Harald Mickelini. Uus volikogu esimees on Vormsil sündinud, kuid elab nüüd peamiselt Rootsis. Tal on ka Eesti kodakondsus ja ta oskab hästi eesti keelt.

Noarootsis jätkab vallavanemana Ülo Kalm, kes valimistel ise ei kandideerinud. Volikogu esimees on Endel Pelapson, kes kandideeris valimistel üksik kandidaadina ja kogus kõige rohkem hääli.

börjar i Nuckö gymnasium. I framtiden ger man någonting till dem av skolans abiturenter som har hjälpt till med samfundets verksamhet.

- Under Medeltida Hapsals dagar i slutet av juni ägde historiekonferens rum. Piret Öunapuu från Eesti rahvamuseum höll ett föredrag om estlandssvenskarnas kultur.

- Den 28-29 juli var St: Olofsdagen på Ormsö. Stockholms biskop Henrik Svennungson bevistade dagarna och hade gudtjänst i St Mikaelkyrka i Tallinn den 28 juli.

- Också estlandssvenskar deltog aktivt i ESTO dagarna. SOVs nuvarande ordförande Sven Salin och före detta ordförande Hugo Mickelin höll tal på ESTOs öppningsceremoni i Stockholm den 4 augusti. Dagen efter hade estlandssvenskar eget program på Scalateatern.

- Den 28. september hade de äldstes råd möte i Hapsal. Också Läänemaas skogsämbetets direktör Koit Latik deltog i mötet. Han presenterade idén att grunda skogsägarnas kooperationsförening i estlandssvenska områden. I projektet skulle delta SEK och SOV, bistånd skall sökas från Sveriges utlandshjälporganisation SIDA. Samfundets Äldstes råd bestämde att en sådan kooperationsförening skulle principellt vara bra och till nästa äldstes råd lovade man sätta ihop en arbetsgrupp som skriver en ansökan till SIDA. Enligt Koit Latik hade SOV valt samma väg.

Runö har en ny kyrkoherde Harri Rein, som har ett levande intresse för estlandssvensk kultur.

Nuckö kommunstyrelse frågade samfundet om lov att använda samfundets flaggfärger (blå-svart-gul) också som kommunens flagga. Äldstes råd gav sitt samtycke till det.

- Den 20 oktober var det kommunalval i Estland. På Ormsö fick Teet Vainola, som varit kommundirektör från våras, flest röster. Han fortsätter på samma post. Kommunfullmäktige valde till sin ordförande estlandssvensken Harald Mickelin som kandiderade på samma lista med kommundirektören och fick näst flest röster. Den ny ordförande i fullmäktige är född på Ormsö men bor nuförtiden mestadels i Sverige. Han har estnisk medborgarskap och behåller estniska bra.

På Nuckö fortsätter som kommundirektör Ülo Kalm, som själv inte kandiderade i valet. Fullmäktiges ordförande är Endel Pelapson, som kandiderade ensam och samlade mest röster.

Kodulookonverents Noarootsis

26.-27. aprillil oli Noarootsis teist korda kodulookonverents. Tänavu oli konverentsi teema "Kool ja küla Noarootsi kihelkonnas". Konverentsi põhikorraldaja on Noarootsi kooli ajalooõpetaja Ivar Rüütli, ettekandjateks enamasti Noarootsi gümnaasiumi ja Paslepa Rahvaülikooli õpilased. Ivar Rüütli sõnul oli tänavu mitmeid huvitavaid ettekandeid, kahjuks oli publikupoolne huvi konverentsi vastu vähene.

Täna avaldame ühe peatüki Noarootsi kooli IX klassi õpilase Priit Pärnapuu uurimistööst "Tahuküla mõis ja küla 1920.-30.-ndatel aastatel." Juhendaja oli Ivar Rüütli.

Tahuküla mõisa, nagu paljude teiste Eesti mõisade maad võõrandati 1919. aasta maareformiga. Võõrandatud maa tükeldatai ja jagati välja eelkõige Vabadussõjast osavõtnutele. Peale selle tehti veel juurdelõikeid taludele, ülejäänu jäi riigile. Tahuküla mõisa südamik läks Theodor Rõugu kätte, kes sai Eestis tuntuks eelkõige hea advokaadina ja kes kuulus Vabadussõdalaste Keskliidu keskjuhatusse. 1924. a. detsembri-mässu ajal oli ta ka Eesti siseminister.

Mõisa südamik ja mälestusi Rõukudest

1. mail 1924 planeeriti Tahuküla mõisa südamik Theodor Rõugule koos 44,5 ha suuruse maatükiga. Kuid Rõugu naaber Karl Selter loobus oma maast Rõugu kasuks. Kahe tüki liitmisega tekkis 71,5 tiinune suurtalu. Eestis oli suurtalusid (suurtalu suuruseks loeti 50-100 hektari suurust kohta) 6215, mis moodustas talude üldarvust 4,4%. Sellest 71,5 tiinusest kohast 14,8% oli põllumaa all, heinamaa alla 44,5%, karjamaad oli 38,4% talu kogu suurusest. Koos maaga sai Theodor Rõuk endise Tahuküla mõisa südamiku, kus asus ühtkokku kaheksa hoonet. Kõik hooned olid vanad ja parandamata.

Theodor Rõuk ise ei elanud Tahukülas, vaid siin elasid tema naine Eugelia ja poeg Enno. Theodor Rõuk käis vahetevahel ka ise mõisas. Marta Robergi sõnul enamasti koos seltskonnaga. Veel rääkis Marta Roberg, et nad olid lahutatud.

Mälestusi mõisaprouast – nii kutsuti Eugelia Rõuku külas. Enno Pärnapuu jutustab, kuidas ta oli mõisaprouale kalu suitsetanud: „Ükskord tõi kalad siia. Ma hakkasin neid siis suitsetama. Toa taga oli puutünnist ahi tehtud. Eks ma ise tulin tuppa ära. Ahi läks põlema. Kalad tõmbasid päris... nad ei olnud pruunid, nad olid päris mustad, läbi põlend nad vist ei olnud, lihtsalt suitsutahm. Kuusepuust või mis puust see tünn oli, ajab musta suitsu, see tõmbaski kalad mustaks. Kui kaua nad olid, seda ma ei mäleta. Ma võtsin nad ahjust välja, siis nad olid pehmeks läinud. Ära ta need sõi, mis maitse nendel oli, seda ma ise küll ei tea.“

Hembygdskonferens i Nuckö

Den 26-27 april var det för andra gången hembygdskonferens i Nuckö. Konferensens tema var "Skola och by i Nuckö socken". Konferensens huvudorganisatör var historieläraren i Nuckö skola, Ivar Rüütli och föredragshållare var elever från Nuckö gymnasium och Paskleps folkhögskola. Enligt Ivar Rüütli var det flera intressanta föredrag i år, men intresse från publikens sida var litet.

Vi publicerar en kapitel av forskningsarbetet "Skåtanäs (Tahuküla) herrgård och by på 1920-30-talet" som har skrivits av Priit Pärnapuu, elev i IX årskurs i Nuckö skola. Handledare var Ivar Rüütli.

Skåtanäs herrgårdens mark, liksom mark från många andra herrgårdar i Estland exproprierades med jordreformen 1919. Exproprierad mark delades framför allt ut till deltagare i frihetskriget. Förutom det gjordes tilldelningar till gårdar, resten blev i statens ägo. Herrgårds kärna gick till Theodor Rõuk, som i första hand var känd som en bra advokat och som han hörde till Frihetskrigarnas Centralförbundets centralledning. Han var Estlands inrikesminister i december 1924, när en upprör ägde rum.

Herrgårdens kärna och minnena från familjen Rõuk

Den 1 maj 1924 fick Theodor Rõuk Tahuküla herrgårdens kärna tillsammans med 44,5 ha jord. Men Rõuks granne Karl Selter avstod från sin mark till förmån till honom. När två bitar fogades uppkom en storgård med 71,5 desjatin. I Estland fanns 6215 storgårdar (till en storgård räknades gårdar som hade 50-100 ha) och som utgjorde 4,4% av alla gårdar. Av dessa 71,5 desjatin var 14,8% åker, 44,5% ängsmark, 38,4% betesmark. Tillsammans med marken fick Theodor Rõuk herrgårds kärna, där fanns åtta byggnader. Alla byggnader var gamla och ej upprustade.

Theodor Rõuk själv bodde inte i Skåtanäs, men där bodde hans fru Eugelia och sonen Enno. Theodor Rõuk besökte ibland herrgården själv. Enligt Marta Roberg kom han nästan alltid med sällskap. Marta Roberg berättade också att de hade fränskilt sig.

Minnena från herrgårdensfru — så kallades Eugelia Rõuk i byn. Enno Pärnapuu berättar hur han rökte fisk till frun: "En gång hämtade hon hit fisk. Jag började röka dem. Bakom huset var det en ugn gjord av en trätunna. Jag själv kom in. Ugnen började brinna. Fiskar blev ganska... de var inte bruna, de var ganska svarta, kanske bade de inte genombrunna, bara rök och sot. Tunnen var av granträd eller vilket träd det nu var, gav svarta röket, därför blev fiskarna svarta. Jag kommer inte ihåg hur länge de var inne. Jag tog dem ut från ugnen, då hade de blivit mjuka. Hon åt upp dem, hur de smakade, det vet jag inte.“

Enno Pärnapuu jutustab, kuidas ta Lembit Raagmaaga süsta oli saanud: „Mõisaproua juures käisime, me viisime tal hernekeppe mõned korrad. Tal oli presendist tehtud süst, lubas, et annab selle meile sõita, selles oli suur auk sees. Kas me saime sealt mingit tõrva kitti, tõrv või millega see segatud oli, et sellega lapp panna. Lappimisest ei tulnud midagi, see present oli ka nii pehme, et see ei olekski kannatanud lappimist. Algul ta ei oleks andnud muidu, kui me oleks korjanud süstataie mustikaid. Aga me loomulikult noppima ei läinud, aga süsta kätte saime, aga mis kaubaga, ei mäleta.“

Jutustab Enno Pärnapuu: „Lembit sai ta käest ühe jäälaeva¹ kere. Kaks lauda oli keskelt ära painutatud, mingid laud olid veel all. Lembit sai selle jäälaeva, mina sain kaks esimest talda, see aeg neid ei olnud. Lembitul olid tallad olemas. See jäälaev pidas kaua vastu. Andrei ja Lembit sõitsid sellega veel peale sõda, siis kui venelased uuesti siia tulid.“

Enno Pärnapuu jutustab, kuidas nad koos Theodor Rõugu poja Ennoga käisid vähki pütüdmis: „Sellega käisime ükskord vähki pütüdmis. See aeg ta siin mõisas oli, ta oli ka minust vanem. Siit me hobusega läksime. Hakkasime hommikul vara minema, sest siit annab minna. Me läksime Inγκülüst läbi ja sealt teed mööda sinna, kus Mustjõgi on. Sealt veel läbi. Siit minnes oma 30 km kindlasti, enne kui sinna kraavi äärde jõudsim. See oli sinna omal ajal kaevatud ja keegi oli sinna vähid sisse viinud, seal nad kasvasid. Me saime ka sealt, täpset arvu ma ei oska ütleda, oma 30-40 tükki kindlasti.“

Marta Robergi jutu põhjal ühest teenijapäevast. Teenijaid ei olnud üldse üles aetud, tõusti ise. Kõigepealt mindi lauta, loomi oli Marta sõnul 20 tükki ja peale selle veel hobused. Laudast räägib ka Enno Pärnapuu: „Benita ema oli alguses laudas olnud. Ta oli kaevust vett tassinud. Siis tuli kõik vesi ämbritega lauta tassida. Sügisel või kui soojem aeg oli, käisid loomad väljas küna ääres joomas, siis oli natuke lihtsam.“ Ühel ajal oli lauda ja kaevu vahel renn tehtud. Seda sai kasutada ainult soojal ajal, kuna talvel oleks vesi ära külmunud. Pärast laudas käimist hakkasid teenijad süüa tegema. Kõigepealt oli söönud mõisaproua ja pärast sõid teenijad, mis järgi jäid. Mõisa taga oli suur aed, selle korrastamisest võtsid osa kõik teenijad, mõisaproua juhtimisel. Põllutööde tegemiseks kutsuti külast abimehi. Mõisa kupjaks oli olnud Jüri Viiand. Pidevaid teenijaid oli 3-4, kes pidid tegema kõiki majapidamistöid.

Enno Pärnapuu jutustab ühest karjapoisist, kellega nad olid koos karjas käinud: „Mõisa karjapoiss tõi mõisa aiast tikreid külla, kui me karjas käisime. Ma andsin tal 10-20 senti, siis ta noppis tikreid paberi kotti 0,5-1 liitrit, kuidas ta viitsis noppida. Tema nime ma ei mäleta, ma olen kuulnud küll et Kraba.“

Rõukude lahkumise kohta Tahuküläst 1939. aasta sügisel andmed puuduvad.

Enno Pärnapuu berättar hur han tillsammans med Lembit Raagmaa fick kanoten: ”Vi besökte herrgårdens frun, förde dit ärtkäppar ibland. Hon hade kanoten gjord av presenning, lovade att vi får åka med den men den hade stort hål i. Vi fick därifrån någonslags tjärade kitt, tjära eller vad det nu var som det var blandat av, att sätta en lapp på den. Det blev inget lappande, presenningen var också så mjuk, att den inte skulle ha tålt lappandet. I början ville hon inte ge oss kanoten utan att vi skulle ha plockat kanoten full av blåbär. Naturligtvis plockade vi inte blåbär, men fick kanoten ändå, med vilken överenskommelse, kommer jag inte ihåg.“

Enno Pärnapuu berättar: ”Lembit fick av henne en isbåts¹ skrov. Två tiljor var böjda från mitten, någonslags tiljor var också under. Lembit fick isbåten, jag fick två första järnbeslag, under den tiden var det svårt att få dem. Lembit hade järnbeslag. Den isbåten höll länge. Andrei och Lembit åkte med den också efter kriget, när ryssarna kom tillbaka igen.“

Enno Pärnapuu berättar hur de tillsammans med Theodor Rõuks son Enno gick på kräftfiske: ”Med honom gick vi en gång på kräftfiske. Under den tiden var han här i herrgården, han var äldre än jag. Vi åkte härifrån med häst. Vi började gå tidigt på morgonen, för det tar tid att gå dit. Vi gick genom Ingby och därifrån till Mustjõgi. Därifrån gick vi vidare. Det är säkert 30 kilometer härifrån, innan vi kom fram till diket. Det var grävd någon gång för länge sedan och någon hade förd dit kräftor och där växte de. Vi fick också, jag kan inte säga exakt hur många, men 30-40 säkert.“

Marta Robergs berättelse om tjänstepersonalens dag. Tjänstepersonalen väcktes inte, de fick stiga upp själva. Först gick man till ladugården, Marta sade att det fanns 20 kreatur, dessutom hästar. Också Enno Pärnapuu berättar om ladugården: ”Benitas mor hade varit i ladugården i början. Hon hade hämtat vatten från brunnen. Under den tiden fick man bära allt vatten med hinken till ladugården. På hösten eller när det var varmare gick kreatur ut till träget för att dricka, då var det lite lättare.” Vid någon tid var rännan byggd mellan brunnen och ladugården. Den fick man använda bara under den varma tiden, för att på vintrarna skulle vattnet ha frusit. Efter arbetet i ladugården började tjänsteflickor laga mat. Först åt frun, sedan åt tjänstefolk allt som blev kvar. Bakom herrgården var en stor trädgård och hela tjänstepersonalen deltog under ledning av frun i att hålla gården i ordning. För jordbruksarbetet bjöd man in medhjälpare från byn. Herrgårdens fogde var Jüri Viiand. Ständigt var det 3-4 personer i tjänstepersonalen, som måste göra alla hushållsarbeten.

Enno Pärnapuu berättar om en herde, som han hade vallat djur med: ”Herrgårdens herde hämtade krusbär från herrgårdens gård. Jag gav honom 10-20 sent, då plockade han krusbär i en papperspåse. 0,5-1 liter, så mycket han iddes plocka. Jag minns inte hans namn, jag har hört att det var Kraba.“

Det finns inga uppgifter om hur familjen Rõuk lämnade gården hösten 1939.

¹ jääpurjekas

¹ isjakt

Vormsi kirik ja kirikuõpetajad kuni 16. sajandi lõpuni

On möödunud 140 aastat sellest, kui viimati avaldati põhjalik nimekiri Vormsi kirikuõpetajatest. Aastate jooksul on välja tulnud üks või teine teade, mis teeb võimalikuks parandada nimekirja just vanemaid osi. See siin on üks katse kombineerida trükitud ja trükkimata andmeid Vormsi kirikust ja kirikuõpetajatest kuni 16. sajandi lõpuni.

Kihelkonna ja kiriku vanus

Alustuseks mõni sõna kihelkonna ja kiriku vanusest. Ühes Vormsi kirikuõpetaja Mystadiuse koostatud kirjas, mis on dateeritud maiga 1688, öeldakse, et Vormsi on algselt kuulunud Noarootsi kirikukihelkonda ja alles 1590-ndatel aastatel on sellest saanud iseseisev kogudus. Seda teadet võib pidada valeks. Vormsi kirikuõpetajaid on nimetatud juba 1530-ndatest aastatest, kuid kuni selleni ei saa päris kindlalt öelda, et nad on olnud kihelkonnapreestrid, see eest on vanas vakuraamatus märtsist 1565 märkus, mis ütleb ütleb: "Orms: Soch(e)nn" (Vormsi: Kihelkond"). Tegelikult pole mingit alust kahelda, et saar oli kirikukihelkond juba keskajal, nagu seda tihti eeldatakse.

Vormsi kiriku ja seega ka koguduse vanimast võimalikust vanusest on eri seisukohti. Mõned on öelnud, et kirik rajati juba 1219 või selle ringis. See aastaarv on väga vana ajalooline konstruktsioon, mis rajaneb väitele, et kirik asutati Taani kuninga poolt. Ütlus on viidud sisse 1596. a visitatsiooniprotokollile kirikuvistaator Dubberchi poolt ühel tema Vormsi-külalastusel (vt Dahl ja Karling).

Nagu tänapäeval üldiselt usutakse, asustati Vormsi 1219. aastast palju hiljem ning seda aastaarvu võib võtta ebaõige. Vormsi kiriku vanim osa, kooriruum on Sten Karlingu järgi dateeritud "14. sajandi algusesse, ilmselt 1330-40-ndatesse aastatesse". Kooriruum ehitati kivist ja oli varustatud puust pikihoonega. Mõnikord on väidetud, et enne seda kirikut oli täiesti puust kirik. Kuid see on ainult arvamus ja ei pruugi olla isegi tõenäoline, et see on olemas olnud. Vormsilased arvatakse olevat asustanud saare u 1275 ja u 1350 vahel, tõenäoline on, et selle perioodi lõpus. Ainult juhul, kui nad tulid perioodi alguses, võib puukiriku vajadus päeva-koorale tulla.

Kirikuehitus

19. sajandi keskpaigas on Russwurm Vormsi kiriku kohta üles märkinud järgmise legendi:

Ormsö kyrka och präster fram till 1500-talets slut

Det har gått snart 140 år sedan en utförlig längd över Ormsös präster senast publicerades. En och annan uppgift har dykt upp under åren, som gör det möjligt att förbättra på främst längdens äldsta delar. Här ska därför ett försök göras att kombinera tryckta och otryckta uppgifter om Ormsö kyrka och präster fram till 1500-talets slut.

Socknens och kyrkans ålder

Först några ord om socknens och kyrkans ålder. I ett av ormsöprästen Mystadius avfattat brev daterat maj 1688 sägs Ormsö ursprungligen ha tillhört Nuckö socken och först på 1590-talet ha blivit en självständig församling. Denna uppgift är av allt att döma felaktig. Präster på Ormsö omnämns redan från 1530-talet, men då dessa inte helt säkert kan sägas ha varit sockenpräster är det istället rubriken i en gammal vackebok från mars 1565 som faller avgörandet: "Orms: Soch(e)nn". Det finns egentligen ingen anledning att betvivla att ön var en socken redan under medeltiden, så som ofta förutsättes.

Om åldern på Ormsö kyrka och därmed församlingens möjliga ålder har det också framförts olika åsikter. Några har menat att kyrkan grundades redan år 1219 eller däromkring. Årtalet är en mycket gammal historisk konstruktion, byggd på en sägen att kyrkan grundades av danske kungen. Säggen fördes in i ett visitationsprotokoll år 1596 av kyrkovisitatoren Dubberch vid ett besök på Ormsö, och kom att broderas ut (se Dahl och Karling).

Då det dessutom numera allmänt anses, att Ormsö befolkades långt efter 1219 kan årtalet betraktas som oriktigt. Ormsö kyrkas äldsta del, koret har av Sten Karling dateras "till 1300-talets början, troligen till 1330- eller 40-talet". Koret byggdes i sten och försågs med ett långhus i trä, men det är endast ett antagande och det behöver inte ens vara troligt att en sådan funnits till. Ormsöborna antas ha tagit sin ö i besittning någon gång mellan ca 1275 och ca 1350, sannolikt mot slutet av denna period. Endast om de kom i början av perioden kan behovet av träkyrkan ha uppstått.

Kyrkbygget

Vid 1800-talets mitt upptecknade Russwurm följande sägen om Ormsö kyrka:

"Ormsö kyrka, som en greve Douglas ska ha låtit bygga vid samma tid som Reval grundades, ska först ha blivit byggd på en kulle vid Sviby, som ännu heter Kerkebacka, men det

„Vormsi kirik, mille krahv Douglas on lasknud ehitada samal ajal kui Tallinn asutati, pidi alguses ehitatama künkale Svibys, mis veel praegugi kannab nime Kerkebacka. Kuid see mis päeval ehitati, lõhuti samal ööl, kuna koht polnud Jumalale meelepärane. Samamoodi läks künkaga Hullo juures ja ka Tuuleveskimäel Suuremõisas... Kuid kui mindi kohale, kus kirik praegu seisab ja kus tollel ajal oli hobusetall, siis seal ilmutas end rist, ja kui alustati ehitamist, siis tuli öö jooksul nii palju juurde, kui päeval ehitada jõuti.“

Pool sajandit hiljem on Perkeln üles märkinud samasuguse ütluse. Selles versioonis olid taanlased need, kes lasid kiriku ehitada. Ebaõnnestunud ehitusplatsid olid alguses Sviby Kirikumägi ja seejärel Kärslätti Kirikumägi. Ehituskivid viidi öösel paigale, kus nüüd kirik seisab.

Sarnaseid lugusid jutustatakse paljude kirikute kohta ja nende sisu on loomulikult väikese ajaloolise väärtusega. Mõnedes neist kohtadest, kus kirikuehitus on väidetavalt toimunud, võib arvata, et on asunud kabel (vt. allpool)

Kuidas ka ei olnud, ehitati kirik mingil määral väljavalitud kohale. See asub saare kahe vakuse – lääne- ja idavakuse – vahelisel piiril, nii keskselt kui võimalik. Fakt on see, et Vormsi 13 alge küla keskpunkt asub kirikust mõnisada meetrit eemal. Kirik otsustati ehitada Hullo-oosile, mis ulatub põhja-lõuna suunaliselt üle kogu saare. Sellega asub ehitus suuremast osast ümbritsevast maastikust veidi kõrgemal. Tänapäeval asub kirik pea kaks kilomeetrit Läänemere rannast lõuna pool, kuid 14. sajandil oli vesi umbes kaks meetrit kõrgem. Väike järv Prestvik moodustas siis Hullo lahe sisemise osa. Lähedus rannale võimaldas lamedapõhjaliste paatidega meritsi tulla kiriku lähedale. Kiriku asend meeldis mitte ainult Jumalale, vaid ka inimestele.

Peategelasi oli kirikuehituse juures kaks: ehitushärra ja ehitusmeister. Ehitushärra oli majanduslikult vastutav hoone ehituse eest ning otsustas, kui suur see tuleb ja kuidas see peab välja nägema. Oleks loomulik mõelda, et Vormsi kiriku ehitushärra oli sel juhul Saare-Lääne piiskop. On mainitud, et Noarootsi kiriku ehitushärra on 16. sajandil ülesmürgitud legendi järgi olnud vürstlik piiskop. Eelpool on juba öeldud, et legend Vormsi kiriku kohta viitab Taani kuningale. Kuna sündmus oli tollest ajast vaid 250 aastat varem toimunud, pole võimatu, et see võiks olla tõsi. Kuni 1346. aastani kuulus pealegi osa Põhja-Eestist Taani valdusse. Siiski on raske mõista, miks Taani kuningas peaks maksma võõra piiskopkonna rootslastest talupoegadele kiriku ehitamise eest. See tähendaks teatud määral nagu kindlustada põlise vaenlase Rootsi mõju Baltikumis. Kes ka ehitushärra oli, pole ta olnud eriti helde, sest kivist ehitati ainult kiriku kooriosa.

Ehitushärra andis töö üle ehitusmeistrile, kes oli arhitekt ja töödejuhataja. Too pidas ehitusplatsil korda kiviraiujate, mütserseppade ja puuseppade üle ning jälgis, et päevatöö tehtaks juhiste järgi. Suuremate kirikute puhul oli kindlasti vaja jooniseid, kuid ühe väikese maakiriku, nagu Vormsi puhul, piisas ilmselt sellest, et ehitusmeister märkis kiriku põhiplaani lihtsa nõõristusteemiga. Vormsi talupojad pidid tõenäoliselt aitama ehitusplatsi varustada puidu ja kividega.

Karling konstateeris kirikut uurides, et ehitusmeister tun-

man byggede om dagen, störtade samman nattetid, eftersom platsen inte behagade Gud. Likadant gick det på en kulle vid Hullo och också på Väderkvarnskullen vid Magnushof... men när man kommit till den plats, där kyrkan nu står och där dåförtiden ett häststall fanns, så visade sig där ett kors, och då man började bygga, så kom om natten så mycket till, som under dagen hunnits med.“

Ett halvsekel senare upptecknade Perkeln en liknande sägen. I den versionen var det danskarna som lät bygga kyrkan, och de misslyckade byggplatserna var först Sviby-kyrkbacken och sedan Kärslätt-kyrkbacken. Byggstenarna fördes nattetid till den plats där kyrkan står nu.

Liknande sägner berättas om många kyrkor, och deras innehåll är naturligtvis av litet historiskt värde. På vissa av det platser där kyrkbyggdena påstås ha gått om intet kan det tänkas ha legat kapell (se nedan).

Hur som helst kom kyrkan att hamna på en noggrant utvald plats. Den lades på gränsen mellan öns två vackor – väster och östervacken – så centralt som möjligt. Faktum är att den exakta medelpunkten för Ormsös tretton ursprungliga byar bara befinner sig några hundra meter från kyrkan. Man valde också att lägga kyrkan på Hulloåsen, som sträcker sig i nordväst-sydöstlig riktning över ön. Därmed kom byggnaden att ligga något högre än större delen av den omgivande terrängen. Nuförtiden ligger kyrkan närmare två kilometer från Östersjöns strand i söder, men på 1300-talet stod vattnet knappt två meter högre. Den lilla sjön Prästviken utgjorde då innersta delen av Hulloviken. Avståndet ner till stranden gjorde det alltså möjligt att sjöledes komma i närheten av kyrkan med grundgående båtar. Kyrkans läge behagade sålunda inte bara Gud utan också människorna.

Huvudpersonerna vid ett kyrkobygge var två: byggherren och byggmästaren. Byggherren var ekonomiskt ansvarig för byggnadens uppförande och bestämde hur stor den skulle bli och hur den skulle utformas. Det vore naturligt att tänka sig att byggherren i Ormsö kyrkas fall var biskopen i Ösel-Viks stift. Något liknande antyds av att nuckökyrkans byggherre enligt den på 1500-talet upptecknade traditionen ska ha varit en furstlig biskop. Ovan har redan nämnts att sägnen för Ormsö kyrkas del utpekar danske kungen. I och med att händelsen då kanske bara låg 250 år tillbaka i tiden är det inte omöjligt att den är riktig. Fram till 1346 var dessutom en del av norra Estland i dansk ägo. Ändå är det svårt att förstå varför Damarks kung skulle kosta på svenska bönder i ett främmande stift en kyrkobyggnad. Det vore ju på sätt och vis att stärka ärkefienden Sveriges inflytande i Baltikum. Vem än byggherren var så var han inte allför frikostig, eftersom endast koret byggdes i sten.

Byggherren överlät byggnadsarbetet åt byggmästaren som var arkitekt och arbetsledare. Han höll ordning på stenhuggare, murare och timmermän i byggnadshyttan och såg till att det dagliga arbetet sköttes efter anvisningarna. Till större kyrkor behövdes det säkerligen ritningar, men för en liten landsortskyrka som den på Ormsö räckte det förmodligen med att byggmästaren satte ut kyrkans grundplan, kanske med ett enkelt snösystem. Timmer och sten fick sannolikt

dis oma tööd. Kivist ehitatud ruudukujuline kooriruum tuli umbes kaheksa meetrit lai ja kaeti suure kerge gooti stiilis võlviga, mis on hästi täpne ja puhaste joontega. Võlviehituseks tellingute valmistamine oli puussepa ülesanne, nagu ka puust pikihoone ehitamine. Eesmärk oli see tasapisi asendada kivist pikihoonega, mida paljastavad koori põhja- ja lõunaseinast väljaulatuvad pikihoone ühenduskivid. Kui kirikuehitus oli tõesti lõppenud, oli piiskopi ülesanne kirik sisse õnnistada. Kindlasti kogunes seda pidulikku tseremooniat tunnistama suurem osa Vormsi elanikkonnast.

Kooriruum varustati kolme seinaniššiga, mis olid armulauakarika ja teiste kiriku varade hoidmiskohaks, kuid andmeid inventari kohta on alles keskaja lõpust ja sellele järgnevast ajast. Kirik tundub olevat olnud rikas hõbeda ja rüüde poolest. Veel 17. sajandil mainitakse kivist ristimisvaagnat. Säilinud on fragment altarikapist, mis on valmistatud umbes 1400. aastal. Altarikapil on kirjeldatud stseeni kolmest targast, kes valvavad endiselt nurgavoodis olevat Maarjat Jeesuslapsiga. Pikihoonest läänepool asus puust kellatorn. Enne kui sõda pärast 16. sajandi keskpaika Vormsit tabas, oli kiriku omanduses mitu kella.

Karling maalib pildi keskaegsest kirikust: "Kitsas kooriruumis, väga kokkuhoidlikult läbi algsest väikeste akende langev valgus helkimas maalt ja kullatud altarikapil. Kuigi müüritud ja valgeks lubjatud, oli kooriruum lavaks missaimele, samal ajal kui kogudus põlvitas puust pikihoones.

Kiriku maa

Huvitav lisa Mystadiuse juba maintud kirjale on väljavõte sellest 1596. aasta visitatsiooniprotokollist osast, mis puudutab kiriku maaomandit Vormsil. Pastoraat öeldakse koosnevat kahest adramaast, mida nimetatakse "Hackeback", kuid visitatsiooni ajal oli see sõiõdis. Kuna kirikhärra Sigfrid ei olnud saanud nendelt adramaadelt sissetulekut, oli kuberner Georg Boye Tallinnas (1592–1600) soosingu avaldusena talle üle andnud kaks adramaad Bussbys nelja talupojaga, kust preester sai päevatöö, kuid maksud läksid kroonile. Peale selle sai preester päevatööd ühelt Hullo talupojalt.

See on väikese Hakebackeni küla varaseim mainimine. 1688. Mystadiuse andmeil olid adramaad üle antud, kuna "...see maa viljatu oli ja suuremas osas see maa punasest liivast koosnes ja ...". Viimane põhjus on siiski olnud sõjaväe laastamised, mille tulemusena olid üle kahe kolmandiku Vormsi maadest 1582. aastal sõiõdis ja võeti alles tasapisi taaskasutusele. Alles 1630. aastate keskel, seoses Bussby hävitamisega, tundub küla olevat taas elustunud. Kahjuks pole Hakebackeni kohta hävitamise eelsest ajast andmeid ajast, kuid mõeldes küla lähedusele kirikule on usutav arvata, et need kaks adramaad moodustasid pastoradimaa juba kihelkonna algusest. Ühe vastuväite võib keele põhjal siiski teha: küla kohalik nimevariant on määratud vormis, mis tavaliselt aga keskaegsetel küladel puudub (Lagmanilt kirja teel).

Huvitav on, et veel 1596. aastal ei ole Kärslättis kirikotalupoegi (vanima tõendi sellest olen leidnud 1626. aasta vakuraamatust). Ühte Wieselgreni nimetatud Präst-Andersit (Preestri-Anders), kes elas külas 16. sajandil, on peetud kirikotalupojaks, kuid kõige järele otsustades on ta siiski preestri poeg

ormsöbõnderna hjälpa till med att frakta till byggnadsplatsen.

Karling konstanterade vid undersökning av kyrkan att byggmästaren kunde sin sak. Det i sten uppförda korets kvadratiska rum blev omkring åtta meter brett och täcktes av ett stort svag spetsbågig valv, väl slaget och med rena linjer. Tillverkningen av ställningarna till valvslagningen föll på timmermännens lott, likaså bygget av långhuset i trä. Avsikten var att så småningom ersätta det med ett långhus i sten, vilket utskjutande stödjestenar för långhusmurar på norra och södra sidan om koret avslöjar. När kyrkobyggnaden äntligen stod färdig var det biskopens uppgift att inviga kyrkan. Säkerligen samlades större delen av Ormsös befolkning för att beskåda den högtidliga ceremonin.

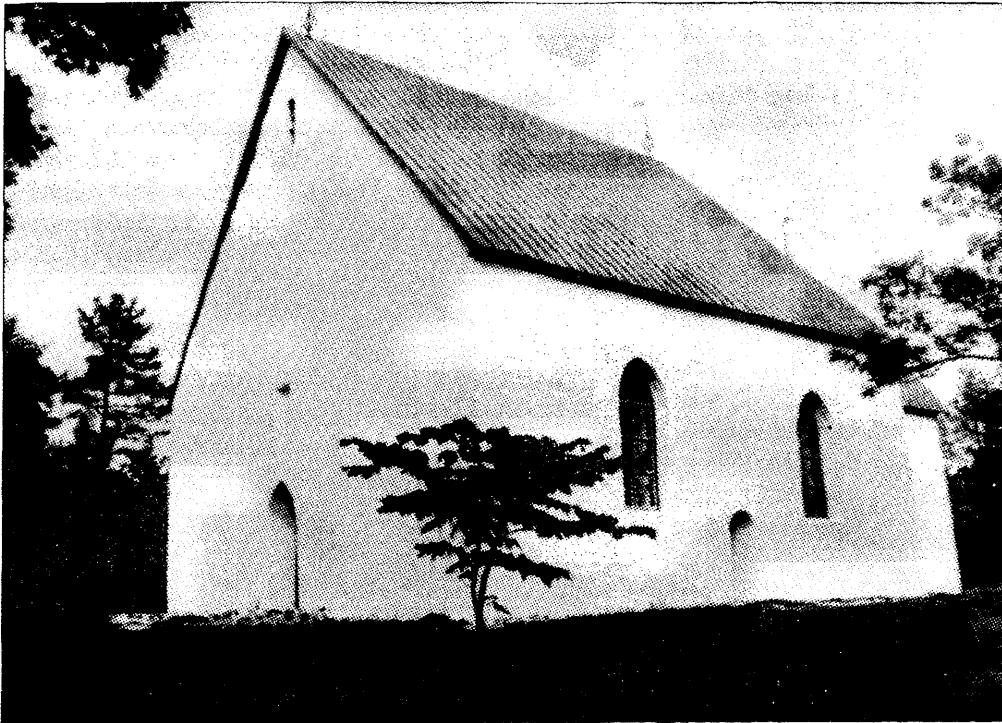
Koret försågs med tre väggnischer som förvaringsrum för nattvardskärl och andra kyrkans tillhörigheter, men det är först från medeltidens slut och tiden därefter som vi har några uppgifter om inventarier. Kyrkan ska ha varit rik på silver och ornat. Ännu på 1600-talet omnämns en dopfund i sten. Ett fragment av ett altarskåp tillverkat omkring år 1400 har bevarats. Altarskåpet har återgivit scenen med tre vise männen uppvaktande Jesusbarnet, hållet av Maria, fortfarande i barnsäng. Väster om långhuset fanns ett klocktorn i trä. Innan kriget drabbade Ormsö efter 1500-talets mitt fanns flera klockor i kyrkans ägo.

Karling målar upp en bild från den medeltida kyrkan: "I det trånga koret, med ljuset endast sparsamt infallande genom de ursprungligen små fönstren glimmade på altaret det målade och förgyllda altarskåpet. Fastmuret och vitmenat var koret skådeplatsen för mässundret, medan menigheten knäböjde i det timrade långhuset."

Kyrkans jord

En intressant bilaga till Mystadius redan omnämnda brev utgörs av ett utdrag av den del av 1596 års visitationsprotokoll som berör kyrkans jordtillgångar på Ormsö. Pastoratet sägs bestå av två hakar land benämnda "Hackeback", men vid tiden för visitationen låg de öde. Då kyrkoherden Sigfrid inte hade kunnat få någon inkomst från dessa hakar, hade guvernören Georg Boye i Reval (1592-1600) som en ynnest upplåtit två hakar land i Bussby med fyra bönder, från vilka prästen fick dagsverkerna, men skatterna gick till kronan. Dessutom fick prästen dagsverkerna från en bonde i Hullo.

Detta är det tidigaste omnämandet av den lilla byn Hakebacken. Hakarna hade övergivits eftersom "...des land ofruchtsamt var, och merendels hela des Jordhman af röd Sand bestod ja, och med slätt intet muulebeed besatt..." enligt Mystadius 1688. Den yttersta orsaken bör dock ha varit krigshärjningarna, som gav till resultat att över två tredjedelar av Ormsös hakar låg öde år 1582 och endast långsamt återbesattes. Först vid mitten av 1630-talet, i samband med Bussbys ödeläggelse, tycks byn ha återuppstått. Tyvärr finns inga uppgifter om Hakebacken från tiden före dess ödeläggelse, men med tanke på byns närhet till kyrkan är det rimligt att anta att dess två hakar utgjorde pastoratsjorden redan från socknens första tid. En invändning på språklig grund kan dock göras, eftersom den lokala namnvarianten har bestämd form, vilket de medeltida byarna brukar sakna (Lag-

Vormsi kirik

•
Ormsö kyrka

Foto: Arvo Tarmula

(vaata allpool lõiku preester Kersteni kohta). See tähendab, et varianti Kyrkslätt Kärrslätti kohta, mis 1596. aastani mõnikord allikates esineb (1591 Kirckslettz By, 1596 Kirckslätt) ei saa selgitada sellega, et külas oleks kirikotalupoegi.

Kabel

Mitmes Vormsi külas on pärimuse järgi asunud kabel. Russwurm räägib, et varem on kabel asunud Borrby's. Vundamendi jäänused, kolm-neli suurt kivi on veel Kapellbackeniil (Kabelimäel) alles. Kivisid kutsutakse Kabulstainar. Mõned naised, kes on sündinud u 1920 ja üles kasvanud Borrby's, on kirjeldanud Kapellbackeni asukohta ja väljanägemist. Küla põhjaosa loeti selle vanimaks, kust asustus on levinud lõunapoole Dombackeniile. Kapellbacken asus põhjaosa ida või täpsemalt kirdesuunas, küla lõpus. Ainult elukoht Simasa, Wieselgreni järgi popsikoht, asus idas, Borrby lahele lähemal. Kapellbackeni madalalt künkalt oli vaade ülejäänud küla asendiga võrreldes parem. Oli näha alla mere poole ja Suur-Tjuka saart. Kapellbackeniil asusid kabelikivid, millest üks oli nii suur, võib-olla kaks meetrit kõrge, et see vaevalt on asunud mõne ehituse vundamendis. Peale selle asus seal väiksemaid kive, mis ei moodustanud mingit reeglipärast kujundit. Enne 1935. aastat oli Kappelbacken üldine lambakarjamaa, kuid siis see tarastati. Karjamaa oli siiski halb, kivide ja liivase pinnase tõttu.

Ka naaberkülas Kärrslättis oli Wieselgreni admeil kabelimägi. Russwurm ei räägi sellest siiski midagi. Hans Selin Kärrslättist on seda lähemalt kirjeldanud. Küla ümbruses oli maa üldiselt tasane, kuid kabelimägi moodustas harja kruusaosile. Liikudes külast loodesuunas välja, mööda tasapisi tõusvat küngast ülespoole, jõudis umbes kaheksasaja meetri pärast kabelimäele. Põhja ja ida poole lõppes mägi järsku, lääne poole langes maa tasapisi. Rand oli loodes, mitte rohkem kui kolme-neljasaja meetri kaugusel. Keskajal oli vahemaa umbes poole lühem. Vaade kabelimäelt üle mere oli täiesti

man brevledes).

Intressant är att ännu 1596 inga kyrkbönder fanns i Kärrslätt (det äldsta belägget för detta jag har kunnat hitta är från vackeboken 1626). En av Wieselgren omnämnd Präst-Anders som levde i byn på 1500-talet har antagits vara kyrkobonde, men är av allt att döma prästson (se avsnittet nedan om prästen Kersten). Det betyder att varianten Kyrkslätt för Kärrslätt, som ibland dyker upp i källorna fram till 1595 (1591 Kirckslettz By, 1596 Kirckslätt) inte kan bortförklaras med att kyrkbönder skulle finnas i byn.

Kapell

I flera av Ormsös byar ska det enligt traditionen ha funnits kapell. Russwurm berättar, att ett kapell tidigare ska ha stått vid Borrby. Rester av ett fundament bestående av tre-fyra stora stenar fanns ännu kvar på Kapellbacken. Stenarna kallades Kabulstainar. Några kvinnor födda omkring 1920 och uppvuxna i Borrby har beskrivit Kapellbackens läge och utseende. Byns norra del räknades som dess äldsta, från vilken bebyggelsen hade brett ut sig söderut upp på Dombacken. Kapellbacken låg öster eller snarare nordost om den norra delen, i anslutning till bebyggelsen. Endast bostället Simasa, enligt Wieselgren ett torp, låg närmare vattnet i öster, Borrbyviken. Från kapellbackens låga kulle var utsikten i förhållande till den övriga byn bättre. Man såg ner till vattnet och bort till Stor-Tjuckan. På kapellbacken låg kapellstenarna, av vilka en var så stor, kanske två meter hög, att den knappast kan ha ingått i någon byggnadsgrund. Dessutom fanns där en mängd mindre stenar vilka inte bildade något regelbundet mönster. Före skiftet 1935 var Kapellbacken allmänt färbete, men sedan inhägnades den. Betet var dock dåligt, beroende på stenen och den sandiga jorden.

Också grannbyn Kärrslätt var försedd med en kapellbacke, enligt Wieselgren. Russwurm säger dock ingenting om

vaba läänest põhja, kuna taimestik all rannal oli väga piiratud. Seejuures oli kabelimägi ilmale ja tuulele kõige rohkem avatud koht selles piirkonnas. Künka all põhja ja lõunapool leidis kivijäänuseid ning mõned arvasid, et seal on kunagi asunud küla. Selin peab seda kõrvalise asukoha tõttu ebatõenäoliseks. 19. sajandi alguses oli seal isegi puitu toodud.

Russwurm nimetab veel ühte kabelimäge: "Bussby lähedal, mõisa juures asuval künkal, mida nimetatakse veelgi Kabulbacka, ja kus veel umbes 20 aastat tagasi mõisa tuuleveski ehitusel leiti inimluid, oli seisnud kabel." Lähtudes sellest vähesest, mis on teada kadunud Bussbyst, tundub, et Kapellbacken on asunud küla lähedal. Millisel juhul tahes on see olnud Bussbyle lähemal kui mõnele teisele külale või mõisale (vt Lindströmi "Bussby pulm" ja "Kus asus Vormsil vana Tompo?") Ebakindlatel andmetel on Russwurmi järgi üks kabel olnud ka Sviby.

Rahuldudes kolme esimesena nimetatud külaga jutustavad nii kohanimed kui suuline traditsioon, et kabel on asunud nende lähedal. Raskem on kindlaks määrata, millal kabel kasutusel oli. Neid ei nimetata üheski kirjalikus allikas. (Russwurmi teate, et hernhuutlased lasid 18. sajandil ehitada Vormsil palvemaja, võib kõrvale jätta. Osaliselt sellepärast, et ehitust oleks meenutatud kui "palvemaja" ja mitte kui "kabelit", osaliselt sellepärast, et palvemaja oli üks, kuid kabelikohti mitu.) Russwurmi ajal olid need juba ammu kadunud. Ühel kaardil Haapsalu piirkonnast 1798 on märgitud kabel Osmussaarel ja kaks kabelit maismaal Noarootsis, kuid Vormsil on ainult kihelkonnakirik. Vormsi kabelid on järelikult kadunud juba enne 18. sajandi lõppu, kui nad olid sellise tähendusega, et nad oleks kaardile kantud. Eeldusel, et kabel Bussbys kuulus küla juurde, peab see olema ehitatud hiljemalt 1636. aastal, kuna Bussby sel aastal tühjendati ja maapealt kaotati. See annab viite, et kabeli kasutamise pidi olema ammu aega tagasi, millele vihjab ka kabeli kohta andmete puudumine, kuigi 17. sajandist alates on võrdlemisi rikkalikku allikamaterjali.

Sellist arvamust tugevdab võrdlus teiste rootsi aladega, kus keskajast pärineb palju kabeleid. Johansen toob ära andmed, et üks kabel asus 1514. aastal Stora Degerskogis Eylandis. Rooslepa ja Sutlepa samas piirkonnas asus Russwurmi järgi kabel, mis asutati 1596. ja 1627. aasta vahel. 1569 oli visitatsiooniaasta, ja tõenäoliselt on Russwurm konstateerinud, et visitatsiooniprotokollis pole kabelit mainitud. See ei pruugi siiski täie kindlusega väita, et sel ajal kabelit tõesti seal polnud. Karling on nimelt dateerinud ühe Rooslepa kabelist pärit puuskulptuuri 1520. aastasse. Ka Ruhnul asus kabel, mis on arvatavasti asutatud keskajal.

On arvamus, mida on püütud tõestada ebakindlate tõenditega, et Vormsi kabelid Borrbys, Kärrslättis ja Bussbys võivad olla keskaegse päritoluga. Kaks esimesena nimetatud kabelikohta, mis on ranna ääres tundmatu madaliku Stapelbotten lähedal, on seotud mõttega, et ohvrikabeleid ehitati mõnikord meremeeste poolt tänuks merehädast pääsemise eest.

Kirikuõpetajad

Need mehed, kes olid koguduse kirikuõpetajad nende paari aastasaja jooksul pärast Vormsi koloniseerimist, on tänapäe-

detta. Hans Selin från Kärrslätt har beskrivit den närmare. I området kring byn var marken överlag plan, men kapellbacken utgjorde krönet på en grusås. Gick man i nordvästlig riktning ut från byn uppför en jämn och sakta stigande backe nådde man efter ungefär åtta hundra meter kapellbacken. Mot norr och öster sluttade backen brant, mot väster sjönk marken långsamt. Stranden var i nordväst inte mer än tre-fyra hundra meter avlägsen. Under medeltiden var avståndet ungefär hälften så stort. Sikten ut över havet från kapellbacken var helt fri från väster till norr, eftersom växtligheten ner till stranden var mycket begränsad. Därmed var också kapellbacken den för väder och vind mest utsatta platsen i området. Nedanför kullen i norr och öster fanns en del stenrester och somliga menade att byn legat där en gång, vilket Selin anser osannolikt, bl a beroende på det utsatta läget. Även timmer lär ha hämtats därifrån i början av 1800-talet.

Ytterligare en kapellbacke omnämner Russwurm: "I närheten av Bussby ska på en kulle vid godset, som ännu heter Kabulbacka, och där man för omkring 20 år sedan vid byggnad av godsets väderkvarn fann människoben, ett kapell ha stått." Utgår vi från det lilla som är känt om det försvunna Bussbys läge tycks det som att Kapellbacken har legat intill denna by. I vilket fall som helst har den legat närmare Bussby än någon annan by eller godset (se Lindström "Bussby bröllop" och "Var låg det gamla Tompo på Ormsö?"). Enligt en osäker tradition ska också, enligt Russwurm, ett kapell ha funnits i Sviby.

Nöjer vi oss med de tre förstnämnda byarna talar både terrängnamn och muntlig tradition för att kapell verkligen har funnits i anslutning till dem. Svårare är att avgöra när kapellen var i bruk. De omnämns inte i några skriftliga källor. (Russwurm uppgift att herrnhutarna lät bygga ett bönhus på Ormsö, vilket bör ha skett på 1700-talet, kan lämnas åt sidan. Dels bör byggnaden ha ihågkommit som "bönhus" och inte som "kapell" dels var bönhuset bara ett, medan kapellplatsena är flera. På Russwurms tid hade de tydligen sedan länge försvunnit. På en karta över Hapsalområdet från 1798 finns ett kapell på Odensholm och två på fastlandet innanför Nuckö markerade, men på Ormsö endast sockenkyrkan. Ormsökapellen var alltså borta före 1700-talets slut, om de nu var av sådan betydelse att de annars skulle ha förts in på kartan. Under förutsättning att kapellet vid Bussby hörde till byn, vilket med tanke på läget verkar troligt, måste det ha byggts senast 1636, eftersom Bussby det året utrymdes och jämnades med marken. Detta ger en vink om kapellens användningstid ska läggas långt tillbaka i tiden, vilket ju också frånvaron av upplysningar om kapellen trots ett tämligen rikt källmaterial från 1600-talet och framåt antyder.

Ett sådant antagande styrks av förhållandena i andra svensksbygder, där många kapell kan visa sig härstamma från medeltiden. Johansen lämnar upplysningen att ett kapell fanns vid Stora Degerskog i Eyland år 1514. I Roslep och Sutlep i samma område fanns, enligt Russwurm kapell som grundats mellan 1596 och 1627. Året 1596 var ett visitationsår, och sannolikt har Russwurm konstaterat att inga kapell omnämns i visitationsprotokollet. Detta behöver dock inte helt säkert betyda att de inte fanns i verkligheten redan då. Karling

val unustatud. Me ei tea, mis oli selle preestri nimi, kes esimesena pidas jumalateenistusi kiriku vastvalminud kooriruumis 14. sajandi keskel. Me ei tea ka tema järeltulijate nimesid enne 16. sajandi algust. Siis kerkivad vanimad säilinud nimeandmed päevavalgele ning 16. sajandi teisest poolest on veel mõned teated, mis teevad võimalikuks taastada preestrite järjekord 16. sajandi viimaseks kuuekümneks aastaks.

Tähtsaim allikas on varem nimetatud kirikuvisiitatsiooni-protokoll 1596 (kahjuks on sellest säilinud ainult väljavõtted ja kokkuvõtte), milles kirjeldatakse Vormsi kiriku inventari, maaomandust jne. Seoses kaotsiläänud ja hüvitatud inventariga nimetatakse ka varasemate preestrite nimesid.

Juba ammu on Vormsi preestrite matrikel ka trükitud kujul. Vormsi kirikuõpetaja J. M. Orning koostas ajavahemikul 1769-1805 nimekirja oma eelkäijatest. Kahjuks pole meil käes originaali või koopiat originaalist, vaid ainult ümbertõõtatud versioon, mis on avaldatud Karl Nilssoni poolt Kustbonis, 16. detsembril 1932. Pole võimatu, et Orning tegi oma kokkuvõtte Noarootsi kirikuõpetaja Gustav Carblomi nõudmisel, kes andis 1794. aastal välja matrikli Eestimaa kirikuõpetajatest. Kuid sellisel juhul pole Carblom usaldanud ainult Orningi andmeid, vaid kasutanud Vormsi kirikuõpetajate nimekirja tehes ka teisi allikaid.

Põhjalikumalt on Vormsi kirikuõpetajaid esitletud H. R. Pauckeri töös 1849. aastast, kolmkümmend kuus aastat hiljem täiendatud E. P. H. Pauckeri poolt.

Protokollile ja matriklitele tuleb lisaks materjali riigiarhiivi rikkalikust balti allikamaterjalist. Esimene nimeliselt teada olev Vormsi kirikuõpetaja on:

1. Johannes Duuell 1539

Vormsi esimene nimeliselt teada preester Johannes Duuell tõuseb esile ühes Tallinna 1539. aasta protokolliraamatus. Ta on rae ees esile kerkinud vaidluses seoses surnud Saare-Lääne piiskopkonna meistri Michel Gralowi testamendiga. Tüli puudutab rukkimüügist saadud raha, mille keegi Hinrich Westerman on aresti alla pannud. Mitmel juhul on Johannes rae ees 11., 20.-23. märtsil ning 5. mail. Aprillivaheaeg on tõenäoliselt andnud preestrite võimaluse naasta lihavõteteks kodusaarele. Lihavõtted langesid tol aastal aprilli algusesse.

Usutavasti ei saanud tüli lahendatud enne 19. juunit, kui see üldse õnnestus. Nimelt peaks Pauckeri järgi sellest kuupäevast olema Johannes Duuelli kohta teade Tallinna raearhiivis. Kahjuks ei anna ta rohkem kui preestri nime, kuid on tõenäoline, et teade on seotud tüliga.

18. aprillil 1524 määrati üks Joh. Dwell kirikuhärraks Püha Nicolai kirikusse Haapsallu, pärast D. J. Gropet. Oletust, et see Joh. Dwell on sama isik, kes hiljem oli Vormsi kirikuõpetaja, toetab mitte ainult nime sarnasus, vaid ka geograafiline lähedus. 1521. aasta lõpus määrati M. Gralow kirikuhärraks Haapsalus. Usutavasti on see tema testament, mis figureerib tülis Tallinnas. Mõlemal "Duuellil" on niisiis seos Gralowiga, mis võib olla rohkem kui kokkusattumus.

Livonicas I 32:1, RA, säilitatakse aruandeid 16. sajandi Läänemaalt, muuseas ka palgamaksmise kohta Haapsalu piiskopi alamatele. Kahel juhul, 30. oktoobril 1528 ja 8. jaanuaril

har nämligen daterat en träskulptur från Rosleps kapell till 1520. Också på Runö fanns kapell som antagligen grundats på medeltiden.

En gissning för Ormsös del understödd av de uppräknade osäkra indicierna blir att kapellen vid Borby, Kärslätt och Bussby kan ha medeltida ursprung. De två försträmnda kapellens lägen vid stranden innanför det ökända grundet Stapelbotten är av intresse med tanke på att votivkapell ibland uppfördes av sjöfarande till tack för räddning ur sjönöd.

Präster

De män som var församlingens kyrkoherdar under ett par århundraden närmast efter koloniseringen av Ormsö är idag glömda. Vi vet inte vad den präst hette som först höll gudtjänster i kyrkans nybyggda kor vid 1300-talets mitt, inte heller känner vi namnet på någon av hans efterträdare före 1500-talets början. Då dyker den äldsta bevarade namnuppgiften upp, och från 1500-talets andra hälft finns ytterligare några notiser som gör det möjligt att upprätta en prästlängd för 1500-talets sista sextio år.

Den viktigaste källan är det tidigare nämnda kyrkvisitationsprotokollet från 1596 (tyvärr endast tillgängligt i utdrag och sammanfattning), i vilket redogörs för ormsökyrkans inventarier och jordegendomar mm. I samband med uppräknandet av förkomna och ersatta inventarier nämns också namnet på tidigare präster.

Sedan länge finns också matriklar över Ormsö präster i tryck. Ormsöprästen J M Orning sammanställde någon gång under åren 1769-1805 en längd över sina föregångare. Tyvärr har vi inte originalet eller en kopia av originalet till hands, endast en bearbetad version publicerad av Karl Nilsson i Kustbon 16 december 1932. Det är inte omöjligt att Orning gjorde sin sammanställning på begäran av nucköprästen Gustav Carblom, som 1794 utgav en matrikel över Estlands präster. Men i sådana fall har inte Carblom följat sig enbart på Ornings uppgifter utan använt sig också av andra källor när han gjorde upp sin längd över ormsöpräster.

Utförligast presenteras ormsöprästerna av H R Paucker i ett arbete från 1849, trettiosex år senare kompletterat med ett tillägg av E P H Paucker.

Till protokollet och matriklarna kommer en del uppgifter främst från riksarkivets rika baltiska källmaterial. Först i raden av till namnet kända ormsöpräster kommer:

1. Johannes Duuell 1539

Ormsös förste till namnet kända präst Johannes Duuell dyker upp i en tänkebok från Reval 1539. Han hade inför rådet dragit upp en tvist i samband med testamentet efter den avlidne mästare Michel Gralow i Ösel-Viks stift. Tvisten gäller pengarna efter en rågförsäljning som en Hinrich Westerman tycks ha lagt beslag på. Vid flera tillfällen infann sig Johannes hos rådet; 11, 20-23 mars samt 5 maj. Apriluppehållet har sannolikt gett prästen möjlighet att återvända till hemöen över påsken, som detta år inföll i början av april.

Troligen dröjde det åtminstone till den 19 juni innan tvisten löstes, om det någonsin skedde. Från detta datum ska

1529, nimetatakse härra Johan Duueli. Esimesel juhul nimetatakse ka härra Anders Duueli, kes võib olla esimese vend. On võimalik, et Johan Duuel on üles märgitud juba 1526 ja 1527. Novembris 1529 pole teda maksuaruannetes enam märgitud. On usutav, et Johannes Duuel oli 1520-ndate aastate lõpus endiselt seotud mõne ametikohaga Haapsalus ja polnud veel saanud kirikuõpetajaks Vormsil.

Aruannetes Hiiumaalt nimetatakse Johan Duvelit preestrina Reigis 1622. aastal, ja riigiarhiivi eksemplaris vanema Pauckeri raamatust leidub pliiaatsmärkus Johannes Duvelli kohta samas kohas: "1613 ja veel 1633". Usutavasti on küsimuse all mõni Vormsi preestri noorem sugulane.

Johannes Duuell, kelle nimi näitab saksakeelset päritolu, võib olla olnud preester Nicolai-kirikus Haapsalus 1524 ning kõige varem 1529, hiljemalt 1539 saanud kirikuhärraks Vormsil.

2. Kersten

Mõnede vanemates matriklites nimetatakse Kersteni saare esimeseks teadaolevaks preestriks. Nii Carlblom kui vanem Paucker teatavad, et ta on olnud teenistuses juba enne 1545. aastat ja et ta tapeti tatarlaste poolt, ilmselt 1575. aastal. Nilsson kirjutab Orningule toetudes: "Kolmkümmend aastat oli ta ametis kui koguduse pastor, mistõttu ta teenistusaeg ulatub tagasi 1540-ndatesse aastatesse." Üks teade Kersteni surmaaaja kohta tundub olevat Nilssoni artiklist kadunud, kuid ilmselt on Kersten ka Nilssoni järgi surnud 1570-ndatel aastatel.

Kahjuks näib, tagasi minnes teiste samaaegsete allikate juurde, et matrikli andmed pole päriselt usaldatavad. Kersteni võimalik teenistusaeg on algusest piiritletud 19. juuniga 1539, daatumiga, mil tema eelkäijad viimast korda nimetati ning lõpupoole 18. juuniga 1567, kui järeltulija on kohal. See tähendab, et Kersten oli ametis kõige rohkem kakskümmend kaheksa aastat ja jättis selle hiljemalt 1560-ndatel aastatel. Kersteni ametisoleku aja kohta võib öelda, et andmed tema kolmekümneaastasest teenistusest on nähtavasti valed või on ainult umbkaudsed. Aastaarv 1545 võib olla lihtsalt kolmekümne aasta lahutamise valesti arvatud surmaaeg: 1575 ja seetõttu väärtusetu teade. Vastandlik asjaolu, et kolmekümneaastane teenistusaeg on arvestatud vales surmaaegast ja teade 1545. aastast, selle kohta, et Kersten oli saarel kirikuõpetaja, on siiski usutavam, kuna ta öeldakse olevat kirikuõpetaja juba enne 1545. aastat. Võib-olla tulevikus Orningi matrikli originaal lahendab probleemi.

Enne kui me läheme Kersteni surmaaegade juurde, nimetagem midagi tema perekonnaseisust. Kersteni taustast ei tea me midagi. Nimel on saksa kõla (Nilsson viitab, et Orningu kroonika mõnes kohas saab nime lugeda Torstenina, kuid valib siiski nime Kersten, mis on kindlasti õige, ja sama kasutavad ka teised kirjanikud kahtlusteta). Karsten ja Kasten, millisesse gruppi Kersten tuleb lugeda, oli alamsaksa vorm Kristjanist, esines sageli Eestis sakslastel, kuid ka Rootsis juba 1510 ja 1538.

Suuremat huvi tekitab see, et Kersten on ilmselt jätnud talurahva sekka poja. Kärrsläti talupoegade nimekirjas seisab 1565. aastal esimesena Anders Kastehnsohn, sarnases nimekirjas samast aastast nimetatud Karstensonn. Ta jagas ühte

det nämligen finnas en notis i rådsarkivet i Reval om Johannes Duuell, enligt den yngre Paucker. Tyvärr återger han inget annat än prästens namn, men att notisen har att göra med tvisten får anses som sannolikt.

Den 18 april 1524 tillsattes Joh. Dwell som kyrkoherde vid Sankt Nicolai kyrka i Hapsal efter D J Grope. Ett antagande att denne Joh. Dwell är samma person som senare var präst på Ormsö stöds inte bara av namnligheten och den geografiska närheten. I slutet av 1521 tillsattes M. Gralow som kyrkoherde i Hapsal. Säkerligen är det hans testamente som figurerar i tvisten i Reval. Båda "Duuellarna" har alltså en viss anknytning till Gralow, vilket kan antas vara mer än en tillfällighet.

I Livonica I 32:1, RA, förvaras räkenskaper från 1500-talets Vik över bl a löneutbetalningar i Hapsal till biskopens folk. Vid två tillfällen, den 30 oktober 1528 och 8 januari 1529, omnämns herr Johan Duuel. Vid det första tillfället nämns också herr Andres Duuel, kanske en bror. Möjligen står Johan Duuel antecknad redan 1526 och 1527. I räkenskaperna för en utbetalning i november 1529 är han inte längre med. Det får anses som troligt att Johannes Duuell i slutet av 1520-talet fortfarande var knuten till någon tjänst i Hapsal och ännu inte hade blivit kyrkoherde på Ormsö.

I räkenskaper från Dagö omnämns en Johan Duvel som prost i Röicks år 1622, och i riksarkivets exemplar av den äldre Pauckers bok finns en blyertsanteckning om Johannes Duvell på samma ort: "1613 och ännu 1633". Sannolikt är det frågan om en yngre släkting till ormsöprästen.

Johannes Duuell, vars namn antyder tyskspråkig ursprung, kan sammanfattningsvis antas ha varit präst i Nicolai-kyrkan i Hapsal från 1524 och tidigast 1529, senast 1539 ha blivit kyrkoherde på Ormsö.

2. Kersten

I samtliga av de äldre matriklarna nämns Kersten som öns förste kände präst. Både Carlblom och den äldre Paucker uppger att han var i tjänst redan före 1545 och att han dödades av tatarerna, troligen 1575. Nilsson skriver efter Orning: "I trettio år innehade han ämbetet som församlingens pastor, varför hans tjänstetid går tillbaka till någon gång på 1540-talet." En uppgift om tiden för Kerstens död tycks ha fallit bort ur Nilssons artikel, men tydligen ska Kersten också enligt Nilsson ha dött på 1570-talet.

Tyvärr visar det sig om vi går tillbaka till mer samtida källor att matriklarnas uppgifter inte är helt pålitliga. Kerstens möjliga tjänstgöringstid begränsad bakåt i tiden av 19 juni 1539, det datum då föregångaren sista gången omnämns, framåt i tiden av den 18 juli 1567, då en efterföljare fanns på plats. Detta betyder att Kersten var innehavare av ämbetet i högst tjuugoåttio år och lämnade det senast 1560-talet. Om tiden för Kerstens tillträde kan sägas det, att uppgiften om att han tjänstgjorde i trettio år tydligen är felaktig eller endast är avsedd att vara ungefärlig. Årtalet 1545 kan vara en enkel substruktion av trettio år från det felaktigt antagna dödsåret 1575 och därmed en värdelös uppgift. Det motsatta förhållandet, att de trettio årens tjänstgöringstid beräknats från det felaktiga dödsåret och en notis från 1545 om att

Vormsi kiriku kaitsepühak Püha Olav

Ormsö kyrkans skydshelgon S:t Olof

Foto: Arvo Tarmula

adramaad teise talupojaga ning tema talus oli üks abielus mees – arvatavasti tema ise – ja kaks sulast. Isanimi pole muidugi põhjus, et arvata, et Anders oli preestri poeg. Nime Kersten ei esinenud tõenäoliselt teiste talupoegade seas, kuid paar Christiernssöner olid kumbki oma talus Rälbys ja Svibys 1565. aastal. 1570-ndatest aastatest nimetatakse Präst-Andersit Vormsil. 1588. aastast saame teada, et ta elas Kärrslättis ühel adramaal. Ta oli vaba maksudest kuna ta "das gantze Lendlein Regireth". Sellepärast pidi ta varustama reisivat kuningat "essen und tricken". Veel 1590 aastal oli ta maksudest vaba. Teda nimetatakse siis esimesena (nagu Anders Kasthensonn 1565) Kärrslätti talupoegade nimekirjas. Präst-Andersil oli kaks hobust, kuus härga ja kümme lehma, mis teeb temast ühe rikkaima talupoja Vormsil 1590. aastal. Talu (üks adramaa) oli ka ebatavaliselt suur. 1595 ja 1596 aasta vakuraamatutest on ta kadunud. Tema asemel leiame Kärs-ten Anderssoni, ilmselt eelmise poeg.

Ei tekita mingit kahtlust, et Anders Kasthensonn 1565 on identne hiljem nimetatud Präst-Andersiga (Prest Anders, Preste Anderss jne.) Seepärast on ülimalt ebatõenäoline ka see, et Präst-Anders Kasthensonn oli kellegi teise kui Vormsi preestri Kersteni poeg. See selgitab kindlasti tema eelistatud seisundit teiste talupoegade seas.

Matriklite teade, et Kersten hukati tatarlaste poolt ilmselt 1575. aastal, pole eriti usaldusväärne. Uus preester oli saarel juba 1567. aastal. Minnes tagasi visitatsiooniprotokollide juurde, saab selgitust, et kirikuhärra Kersten tapeti seoses sellega, kui mereröövliid röövisid kiriku kellad ja viisid need Kihelkonnasse Saaremaale. Tatarlasi niisiis siin ei nimetata Usutav on arvata, et mereröövliid olid saadetud taanlaste poolt, kellele 1560-ndate keskpaiku kuulus Saaremaa. Tatarlaste segamine preestri surma võib olla 16. sajandi teise poole sündmuste hilisem kokkupanemine. On raske kindlaks määrata, mis on hilisem suulise traditsiooni kirjanek ja mis aja-

Kersten var preäst på ön, förefaller dock troligare, eftersom han sägs vara präst redan före 1545. Kanske kan i framtiden originalet till Ornings matrikel lösa frågan.

Innan vi går in på omständigheterna kring Kerstens död ska något nämnas om hans familjeförhållanden. Om Kerstens bakgrund vet vi ingenting. Namnet har en tysk klang (Nilsson påpekar att namnet i Ornings krönika på något ställe går att läsa som Torsten, men väljer ändå namnet Kersten, vilket säkert är det riktiga, och också det som de övriga författarna utan tvekan brukar.) Karsten och Kasten, till vars grupp Kersten måste räknas, var lågtyska former av Kristian, vanligt förekommande bland tyskarna i Estland men också belagda i Sverige redan 1510 och 1538.

Av större intresse är att Kersten tycks ha lämnat efter sig en son i bondesbefolkningen. Först i längden över bönder i Kärrslätt år 1565 står Anders Kasthensonn, i en liknande längd från samma år kallas han Karstensonn. Han delade en hake med en annan bonde och på hans gård fanns en gift man — säkerligen han själv — och två drängar. Fadersnamnet är naturligtvis inte skäl nog att anta att Anders var prästens son. Namnet Kersten fanns visserligen inte bland de övriga bönderna, men ett par Christernssöner hade var sin gård i Rälby och Sviby år 1565. Från slutet av 1570-talet omnämns en Präst-Anders från Ormsö. 1588 får vi veta att han var bosatt i Kärrslätt på egen hake. Han var då fri från utlagor eftersom han "das gantze Lendlein Regireth". Därför måste han också förse resande i kungens tjänst med "essen und trincken". Ännu 1590 var han fri från utlagor. Han nämns då först (liksom Anders Kasthensonn 1565) i längden över Kärrslättbönderna. Präst-Anders hade två hästar, sex oxar och tio kor, vilket gör honom till den utan jämförelse förmögaste bonden på Ormsö 1590. Gården (en hake) var också ovanligt stor. I vackeböckerna 1595 och 1596 är han borta. På hans plats hittar vi istället Kärssten Andresson, säkerligen en son.

Det råder inget tvivel om att Anders Kasthensonn 1565 är identisk med senare omnämnde Präst-Anders (Prest Andres, Preste Andress etc.). Därmed är det också högst osannolikt att Präst-Anders Kasthensonn var son till någon annan än den gamle ormsöprästen Kersten. Detta bidrog säkert till hans framskjutna ställning bland bönderna.

Matriklarnas uppgift att Kersten slogs ihjäl av tartarerna troligen 1575 är inte mycket att lita på. En ny präst fanns på ön redan 1567. Går vi till visitationsprotokollet lämnas upplysningen att kyrkoherden Kersten dödades i samband med att fribytare rövade bort kyrkans klockor och förde dem till Kihelkonna på Ösel. Tartarerna nämns alltså inte här. Rimligast är att anta att fribytarna var utsända av danskarna som vid mitten av 1560-talet höll till på Ösel. Att tartarerna kopplades till prästens död kan vara en sen sammanblandning av händelserna under de olika åren i slutet av 1500-talet. Det är här svårt att avgöra vad som är sent nedtecknad muntlig tradition eller historiska fakta (se Russwurm ... 119 och 398.3. Redan Carlblom har dock uppgiften om tartarerna, kanske hämtat från Orning). Årtalet 1575 är säkert hämtat från Russows krönika, som berättar att tartarer detta år härjade Ormsö. Har traditionen om en tartarisk ormsöprästavlivning

looline fakt. (vt. Russwurm ... 119 ja 398.3. Juba Carlblomil on andmeid tatarlaste kohta, ilmselt võetud Orningult). Aastaarv 1575 on kindlasti võetud Russowi kroonikast, mis jutustab et tatarlased sel aastal laastasid Vormsi. Kui pärimusel tatarlaste preestritapmisest on mingigi tõepärane taust, peab see, kes tapeti olema keegi Kersteni lähimatest järeltulijatest.

Võimatu on täpselt öelda mis aastatel oli Kersten Vormsi kirikuõpetaja. On selge, et ta asus ametisse kõige varem 1539. aastal ja tõenäoliselt hiljemalt 1545. aastal ning et ta tapeti mererõõvlite poolt hiljemalt 1567. aastal, tõenäoliselt pärast Põhjamaade seitsmeaastase sõja puhkemist. Ta tundub olevat see kirikuõpetaja, kes nägi kuidas rootslased sõja alguses tema kiriku hõbedast ja ametirüüdest rüüstasid.

Üks Sten Karlingi poolt mainitud kivi Vormsi kirikus eba-reeglipäraste raidkirjadega, millel on märgitud (1)558, pärineb ilmselt Kersteni ajast.

3. Sigfrid

Kersteni järeltulijat – siiani tundmatu – nimetatakse vaid ühel korral. Ühes Haapsalu lossi toiduregistris 1567/68, mis kuulub Balti valitsejaaruandlusesse F376 ilmub ta välja 1567. aasta suvel. Tekst kõlab: "Den 18 Juli sinith Thomas Hanson und Mats N hir gewesen, dath se wolden zeluhe her Sifferth de pastor auff worme wass, sin erffguth vorforderen, welcher Michell Wisner vor lengesth von hir entfangten hadde / sinth hir gewesen 3 dache."

Thomas ja Mats, tõenäoliselt Vormsi talupojad (Thomast oli 1565 nimetatud Rälbys), olid niisiis külastanud lossi kolm päeva, et üle anda midagi Vormsi preestri Sifferthi pändusest, mille Michell Wisner oli vastu võtnud.

Sifferthi nime kirjutatakse tänapäeval Sigfrid.

4. Hermann Eckenstamm 1576

Hermann Eckenstamm oli H. R. Pauckeri järgi pärit Tallinnast, kus ta veel 1557 ja 1558 oli kirikuõpetaja või vähemalt õpetaja.

1570-ndate aastate keskel oli Rootsist tabanud sellised sõjalised kaotused, et tema valdusse kuulus veel vaid Tallinn ja Hiiumaa. Vormsi kuulus Haapsalu lossi alla, mille olid vallutanud Ivan Julma väed. Venelased polnud eriti osavad oma vastavallutatud piirkondi valitsema. Aeg-ajalt võisid Vormsi talupojad (teiste seas Präst-Anders) minna Hiiumaale ja anda vaenlase kohta andmeid Hiiumaa valitsejale. Balti valitseja aruandluse järgi F382 külastas 1. septembril 1576 ka "Her Herman, Pastor von Worms" valitseja asupaika, kus ta peatus ühe päeva.

Visitatsiooniprotokollist selgub, et Herman lasi valmistada ilusa kullatud karika, mis hiljem kellegi Mattias Mündrichi poolt Saaremaale viidi.

Hermani lõpu kohta ütleb vanem Paucker, et sarnaselt Kersteniga tapeti ta venelaste poolt. Millistel alustel Paucker seda arvab, on teadmata. Ta teatab ka, et Herman suri enne 1593. aastat. Selle teate on ta muutmatult võtnud Carlblomilt, kes arvas, et Sigfrid, kes oli kirikuõpetaja hiljemalt 1593, oli tema lähim järeltulija. Pauckeril on siiski ka endal Vormsi kirikuõpetaja nimi, kes oli teenistuses hiljemalt 1586. aasta

nägon som helst verklighetsbakgrund bör det ha varit någon av Kerstens närmaste efterträdare som drabbades.

Vilka år Kersten var kyrkoherde på Ormsö är alltså omöjligt att fastställa exakt, men så mycket är klart att han tillträdde tjänsten tidigast 1539, sannolikt senast 1545 och att han dödades av fribytarna senast 1567, sannolikt efter det nordiska sjuårskrigets utbrott 1563. Han bör därför ha varit den präst som fick se sin kyrka plundras på silver och ornat av svenskarna i början av kriget.

En av Sten Karling omnämnd sten i Ormsö kyrka med oregelbunda inskrifter, bland vilka ingår (1)558, bör härstamma från Kerstens tid.

3. Sigfrid

Kerstens efterträdare – hittills okänd – omnämns endast en gång. I ett utspisningsregister för Hapsals slott 1567/68 ingående i Baltiska fogderäkenskaper F376 dyker han upp sommaren 1567. Texten lyder: "Den 18 Juli sinith Thomas Hanson und Mats N hir gewesen, dath se wolden zeluhe her Sifferth de pastor auff worme wass, sin erffguth vorforderen, welcher Michell Wisner vor lengesth von hir entfangten hadde / sinth hir gewesen 3 dache."

Thomas och Mats, sannolikt bönder från Ormsö (Thomas hade 1565 en namne i Rälby), hade alltså gästat slottet i tre dagar för att framförda något av ormsöprästen Sifferths arvegods som Michell Wisner hade mottagit.

Sifferths namn skulle idag ha stavats Sigfrid.

4. Hermann Eckenstamm 1576

Hermann Eckenstamm ska enligt H R Paucker vara bördig från Reval, där han ännu 1557 och 1558 var präst eller åtminstone skollärare.

Vid 1570-talets mitt hade Sverige råkat på sådana svåra krigsmotgångar, att de endast hade Reval och Dagö i behåll. Ormsö lydde under Hapsals slott, som behärskades av Ivan den förskräckliges styrkor. Ryssarnas förmåga att bevaka sitt nyerövade område tycks inte ha varit den bästa. Då och då kunde ormsöbönder (bla Präst-Anders) ta sig över till Dagö och lämna uppgifter om fienden till dagöfogden. Den 1 september 1576 besökte också "Her Herman, Pastor von Worms" fogdesätet, där han stannade en dag, enligt ett utspisningsregister i Baltiska fogderäkenskaper F382.

Av visitationsprotokollet framgår att Herman lät tillverka en vacker förgylld kalk, som senare bortfördes av en Mattias Mündrich till Ösel.

Om Hermans slut säger den äldre Paucker, att han i likhet med Kersten lär ha dödats av ryssarna. På vilka grunder Paucker gör förmodandet är okänt. Han uppger också att Herman dog före 1593, en uppgift han oförändrad har hämtat från Carlblom, som antog att Sigfrid, kyrkoherden senast 1593, var den närmaste efterträdaren. Paucker har dock själv namnet på en ormsöpräst anställd senast hösten 1586, så Hermans tjänstgöring bör ha varit avslutad redan före detta datum.

sügisel, nii et Hermanni teenistusaeg pidi olema lõppenud juba enne seda aega.

5. Magnus Blomer 1586

18. septembril 1586 – viis aastat pärast rootsi sõjavõimu lõplikku kehtestamist – oli Magnus Blomer kirikuhärra Vormsil. Usutavasti nimetatakse teda seoses visitatsiooniga, mis võeti Saare-Lääne piirkonnas (sinna kuulus ka Vormsi) ette samal kuul.

Magnus on ainult H. R. Pauckeri kirikuõpetajate nimekirjas, samal ajal kui Orning ja Carlblom temast ei teadnud. Tundub, et kirikuõpetaja pole jätnud endast jälgi saare kirikuarhiivi ja ka mitte visitatsiooniprotokollile 1596. Seepärast ei tunnista miski, et ta oleks olnud saarel pikemat aega.

6. Sigfrid Georgii (või Gregory) Forsius 1593–1606

H.R. Paucker teatab, et Sigfrid oli Vormsil preester 1593 ja elas veel 1606. See oli Sigfridi ajal – 1596 – kui see tähendusriikas visitatsiooniprotokoll sündis. Kindel on see teade selles osas, et aruanded 1593.-96. aastate kohta vaadati läbi. See on andnud 1593. aasta, kui varaseima teadaoleva aastaarvu Sigfridi teenistusest Vormsil. Pole võimatu, et ametikoht oli enne seda mõned aastad täitmata.

Jonas Mystadius, pärast Sigfridit kirikhärra ametikohta täitnud Johannes Schafferi järeltulija, kirjutas 1688 kirjas, mida on selles artiklis juba nimetatud, et Sigfrid oli esimene "... kes päris pastor on olnud siin Vormsil. Sest ennemalt oli sellel saarel kabel Noarootsi all, ja Noarootsi pastor pidas siin saarel jumalateenistusi, ja kasutanud seda õigust kui varemalt, kui saar pastorit ei suutnud ülal pidada, mida mitte ainult vanad talupojad ning minu antecessor ja äi Hr Johan Shepperus vaid ka Sal. väejuht Christl. mälestus Krahv Jacob Delagardie ise, kui ta mind sellele kogudusele määras. Kuna kogudus kaebas et Noarootsi pastor ei saa tormi ja jäämineku ajal nii tihti tulla, et ristida oma lapsi, külastada oma haigeid nagu vajadus oli ja nad ise siiski ei suutnud ülal pidada eraldi kirikhärrat: niisiis tehti sellele saarele... üks eraldi pastoraat."

Sellele, et Jonas Mystadius eksis, kui ta väitis, et Sigfrid oli saare esimene kirikuhärra, pole vaja tähelepanu juhtida, kuid et pärimus, millele ta viitab oleks täiesti ilma aluseta, ei kõla ütlejate arvu tõttu ka usutavalt. Pole võimatu, isegi kui miski ei tõesta, et Vormsi kirikul puudus aastatel enne Sigfridi ametisseastumist sageli kirikuõpetaja. Selle põhjus, et kiriku maa oli söötis, oli tõenäoliselt sõjarüüsted.

Sigfridi tausta kohta ei ütle allikad midagi, kuid nimi Forsius annab vihje. 17. sajandi alguses oli Gregorius Matthias Forsius ja Johannes Martini Forsius kirikuhärrad Vihtises Siuntios Uusimaal. Forsiuse nimelisi preestreid võib rohkem nimetada, kuid kõige rohkem oli neist kõigist tuntud Sigfridus Aronus Forsius, kes muuseas oli ametis õpetajana Tallinnas ja väljütustaja Baltikumis. Ta sündis Helsingis, arvatavasti mõni aasta peale 16. sajandi keskpaika, ja linna järgi võttis ta endale nime.

Et Vormsi kirikuõpetaja Sigfrid Georgii Forsius oli sugulane ühe või mitme eelpoolnimetatud kirikuõpetajaga tundub usutav. Selle poolt räägib ühine perekonnanimi ja teatav sarnasus eesnimes.

5. Magnus Blomer 1586

Den 18 september 1586 – fem år efter den svenska krigsmaktens slutliga återkomst – var Magnus Blomer kyrkoherde på Ormsö. Troligen omnämns han i samband med en visitation som företogs i Insular-Wiek (dit Ormsö räknades) samma månad.

Magnus finns endast med i H R Pauckers prästlängd, medan Orning och Carlblom inte kände till honom. Prästen tycks alltså inte ha lämnat spår efter sig i öns kyrkoarkiv och inte heller har han gjort det i visitationsprotokollet 1596. Ingenting talar därför bestämt för att han vistades på ön någon längre tid.

6. Sigfrid Georgii (eller Gregory) Forsius 1593–1606

H R Paucker uppger att Sigfrid var präst på Ormsö 1593 och ännu levde 1606. Det var under Sigfrids tid – 1596 – som det betydelsefulla visitationsprotokollet kom till. Säkert är det uppgiften i detta, att räkenskaperna för åren 1593-96 genomgicks, som har givit 1593 som det tidigast kända året för Sigfrids tjänstgöring på Ormsö. Det är inte omöjligt att tjänsten dessförinnan var vakant under några år.

Jonas Mystadius, efterträdare till Johannes Schaffér som efterträdde Sigfrid på kyrkoherdeposten, skrev 1688 i ett brev som redan nämnts i början av denna artikel, att Sigfrid var den förste "...som absoluti pastor varit hafwer här på Wormssöön. Ty tillförene hafwer denne öön, varit ett Capell under Nucköön, och Pastor på Nucköön hafwer här på öön Gudztienster förrättat, och niutit des Rättigheet medan tillförene hafwer denne öön ingen Pastorem för sig allena kunnat underhålla, hwilket icke allenast gamble Bönder och min Antecessor och Swärfader Hr Johan Schepperus som denne Hr Sigfrido succederat wed min hijtkomst berättat, uthan och Sal. Fältherren i Christl. äminnelse Grefwe Jacob Delagardie sielf, då han mig till denne församlingen vocerade. Då eftersom församlingen klagade at the Pastorem Nuckenhem intet kunde för Storm och Issbrott skull så ofta hafwa till at Christna sina barn, och besökia sine siuka som nöden krafde och thee sielfwe ändoch intet kunde uppehålla någon enskylt kyrkioherde för sig; altså blef denne öön... till ett särskildt Pastorath giordt..."

Att Jonas Mystadius hade fel när han menade att Sigfrid var öns förste kyrkoherde behöver väl inte påpekas, men att den hörsägen han hänvisar till skulle vara helt utan grund verkar inte heller troligt, med tanke på antalet sagesmän. Omöjligt är inte, även om ingenting kan bevisas, att Ormsö kyrka ofta saknade präst under åren före Sigfrids tillträdande. En orsak till detta skulle kunna vara att kyrkans jord låg öde, sannolikt till följd av krigshärjningarna.

Om Sigfrids bakgrund säger källorna ingenting, men namnet Forsius ger en fingervisning. I början av 1600-talet var Gregorius Matthias Forsius kyrkoherdar i Vichtis och Sjundeå i Nyland. Fler präster med namnet Forsius skulle kunna nämnas, men bäst känd av dem alla är Sigfridus Aronus Forsius, som bla tjänstgjorde som skollärare i Reval och fältpredikant i Baltikum. Han föddes i Helsingfors, troligen något år efter 1500-talets mitt, och det var efter staden han tog sitt namn.

Visitatsiooniprotokollist selgub, et Sigfrid kinkis kirikule tinakarika, tinapudeli ja koorimantli ning ka kolme eelneva aasta aruannete läbilugemine tundub paika pidavat. Kirikule kuulus nüüd vaid üks väike kahe leisika suurune (ca 17 kg) kell. Varem oli neid olnud rohkem, kuid need olid röövitud.

Olukord saarel oli vaene. Talude arv oli piiskopijaga võrreldes vähenenud kolmandiku võrra, põhjuseks sõja ja rahu-tuse aastad. Taastamiskiri oli aeglane, vaatamata sellele, et piirkonnas valitses rahu. Üks põhjusi selleks oli arvatavasti maksukoormus. Kroon soovis talupoegadelt välja pressida mitmesuguseid lisamakse, ja siin kasutati kirikuõpetajaid kui ülemvõimu vahendit. Näiteks sundisid kirikuhärrad Vormsi ja Noarootsi kihelkonnas 1596. aastal oma hingede õndsuse juures vandega kinnitama, et nad jätaavad nii palju abimaksu, kui märgitud vakuraamatutes.

Maksud, mis läksid kirikule, olid sageli tagasihoidlikumad. Adramaatalupojad andis igaüks seitse (?) külimitu rukkist, üksjalatalupojad (neid leidis vaid Vormsil) ühe marga võid. Iga lehma eest anti üks "Balumieser" (teatud tüüpi münt; 1565. aasta vakuraamatu järgi andsid vormsi talupojad selle asemel ühe marga võid). Jõuluks sai preester kuivatatud hau-gi, ühe leiva ja ühe "schossvoll" heina igalt talupojalt, liha-võtteks kaheksa muna ja kaks leiba. Kui rahvas tuli lihavõtte armulauale maksis iga armulaualine ühe veeringu (1/4 marka). Teine aasta pidupäev oli Olavipäev, kuna kirik oli pühitsetud Pühale Olavile. Midagi ei mainita siiski maksudest. Preester sai koguduselt abi ka heinateol ja viljakoristusel oma valdus-tes. Vastutasuks said talupojad jagamiseks kaks vaati õlut, üks kummagi vakuse kohta.

Suhteliselt väikeste maksude ja koormiste kõrval oli töö-näoliselt raskem kanda matusemaksu, mida võeti karja hul-gast. Seda mõttega, et härgade ja lehmade arv talus oli sageli väike, ja surmajuhumid võisid teinekord tulla sageli.

Ka 1603. aastal külastas David Dubberch Vormsi kirikut, kuid visitatsiooniprotokoll pole säilinud. Viimast korda nime-tatakse Sigfridit elusana 1606. aastal, seda vanema Pauckeri järgi. Ta peaks olema surnud hiljemalt 1610, aastal, mil Johannes Schäffer arvatakse olevat tema koha üle võtnud. Omingi kroonika jutustab, et Sigfrid elas kõrge vanuseni ja et vagadus iseloomustas tema kristlikku elu.

Vormsi kiriku altari vasakul seisis vähemalt 1930-ndatel aastatel suur hauakivi, mis Nilssoni andmeil oli varem asunud pörandal otse altari ees. Karlingi andmeil oli sellel kuupäev 30. mai 1599, sisseraiutud peeker ja muuseas tähted GGF (Nilsson luges 3. mai ja SGF) ja "tundub olevat asetatud kel-legi nimetatud kirikuhärra Sigfrid Georgii Forsiuse sugulase kohale".

Jonathan Lindström

Att ormsöprästen Sigfrid Georgii Forsius var beslätad med en eller flera av de ovannämnda prästerna förefaller inte otroligt. För de talar det gemensamma efternamnet och en viss överensstämmelse i förnamnsskicket.

Av visitationsprotokollet framgår att Sigfrid skänkt kyrkan en tennkalk, en tennflaska och en korrock, samt att räkenskaperna för de tre gångna åren vid en genomgång visade sig stämma. Endast en liten klocka på två lispund (ca 17 kg) hörde nu till kyrkan. Förr hade det funnits flera, men de hade rövats bort.

Förhållandena på ön var fattiga. Antalet gårdar hade sedan biskopstiden minskat med en tredjedel på grund av årtal av krig och oroligheter. Återhämtningsstakten var långsam, trots att fred rådde i området. Ett av skälen till det var antagligen skattetrycket. Kronan såg till att pressa bönderna på allehanda extraskatter, och här kom prästen till användning som ett överhetens redskap. Exempelvis tvingade kyrkoherdarna i Ormsö och Nuckö socknar år 1596 bönderna att vid sina själars salighet svära på att de lämnat så mycket hjälpgård som antecknats i vackeböckerna.

Pålagorna som gick till kyrkan var oftast blygsammare. Hakebönderna lämnade vardera sju (?) kylmit korn, enfötlingarna (det fanns endast en på Ormsö) ett markpund smör. För var ko lämnades en "Blaumieser" (ett slags mynt; enligt vackeboken 1565 lämnade ormsöbönderna ett markpund smör istället). Till jul fick prästen en torkad gädda, ett bröd och en "schossvoll" hö av var bonde, till påsk åtta ägg och två bröd. När folket gick till påsknattvard betalade varje kommunikant en ferding (1/4 mark). En annan av årets högtidsdagar var Olofsdagen, beroende på att kyrkan var helgad åt Sankt Olof. Ingenting nämns dock om någon avgift. Prästen fick också hjälp av hela församlingen med slättern och skörden på sina ägor. I gengäld fick bönderna dela på två tunnor öl, en per vaccka.

Värre att bära än relativt små avgifter och dagsverken var förmodligen begravningsavgiften, som uttogs i boskap. Detta med tanke på att antalet oxar och kor på gårdarna ofta var litet, och att dödsfallen ibland kunde komma tät.

Även 1603 besökte David Dubberch Ormsö kyrka, men inget visitationsprotokoll har bevarats. Sista gången Sigfrid omnämndes i livet var 1606, enligt den äldre Paucker. Han bör ha dött senast 1610, det år som Johannes Schäffer antas ha efterträtt honom. Omingis krönika berättar att Sigfrid uppnådde hög ålder och att trohet kännetecknade hans kristna liv.

Till vänster om altaret i Ormsö kyrka stod åtminstone på 1930-talet en stor gravsten, som enligt Nilsson förut legat i golvet mitt framför altaret. Denna var enligt Karling daterad 30 maj 1599 och försedd med en inristad kalk och blå bokstäverna GGF (Nilsson läste 3 maj SGF) och "torde ha lagats över någon anförvant till den nämnde kyrkoherden Sigfrid Georgii Forsius".

Jonathan Lindström

Kooriruum • Koret

Foto: Arvo Tarmula

Kirjandus ja allikad • Litteratur och källor

Akiander, M: Haerdaminne för fordna Viborks och nuvarande Borgå stift. Helsingfors 1868 och 1869.

Almquist, J A: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630. Stockholm 1917-23

Carlblom, G: Prediger Matricul Ehtlands und der Stadt Reval. 1749

Dahl, E: Ormsö historia. Otryckt arbete i SOV:s samlingar

Ebel, W: Das Revaler Ratsurteilsbuch 1515-1554. Göttingen 1952

Johansen, P: Nordische Mission. Stockholm 1951

Karling, S: Vormsö kyrka. Hapsal 1937.

Karling, S: Några medeltida träskulpturer från Runö. Svio-Estonica 1940-1943

Karling, S: Medeltida träskulptur i estland. Stockholm 1946

Lagerlöf, E: Den medeltida buggnadshyttan på Gotland. Folkets historia nr 3 1981

Lagman, E: Ortnamn och terrängord i Estlands svenskbygd. I En bok om Estlands svenskar 2. Stockholm 1964

Leinberg, K G: Äbo stifts herdaminne 1554-1640. Helsingfors 1903

Lindström, J: Bussby bröllop. Kustbon nr 1 1987

Lindström, J: Ormsö, Nuckö och Eyland åren 1563-1600. Kustbon nr 2 1987

Lindström, J: Var låg det gamla Tompo på Ormsö? Kustbon nr 3 1987

Nilsson, K: Vormsö församlings präster under 400 år. Kustbon 16 dec 1932

Otterbjörk, R: Svenska förnamn. Stockholm 1979.

Paucker, E P H: Ehtlands Kirchen und Prediger seit 1848. Reval 1885

Paucker, H R: Ehtlands geistlichkeit in geordneter Zeit und Reihenfolge. Reval 1849

Perklen, Selin: Texter på ormsömål upptecknade 1895, utgivna och översatta av Gideon Danell, Svio-Estonica XII 1954

Russow, B: Chronica der Prowintz Lyfland. Rostock 1578, Bart 1584.

Russwurm, C: Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö. Reval 1855.

Vieselgren, P: Ormsö ortnamn och bebyggelsehistoria. Lund 1962

Winkler, R: Der estländische Landkirchenvisitorator David Dubberch und seine Zeit (1584-1603). Reval 1909.

Kungliga biblioteket

Kartavdelningen

Der Hapsalische Kreis 1798

Riksarkivet

Baltiska fogderäkenskaper

F376 1565, 1567, 1588, 1590, 1596

F382 1576-1579, 1622

Livonica I 32:1

Biskopliga räkenskaper

Rosenbladiska samlingen

Vol 5: 1595

Reduktionskommissionen i Estland

F I:20 Mystadius brev

Rydboholmsamlingen

E7856 1626

Brev 5/2 1986 från Edvin Lagman

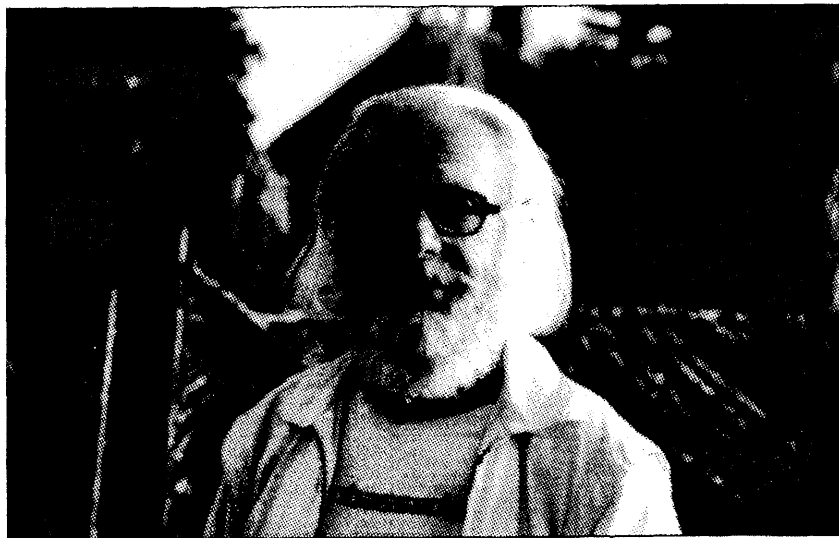
Muntliga och skriftliga uppgifter från Hans Selin, Kärrslätt

Muntliga uppgifter från en antal kvinnor från Borrby, födda omkring 1920

In memoriam

Ervin-Johan
Sedman

12.09. 1929 - 17. 10. 1996

Viimane viiking on lahkunud. Juss lubas, et tundes surma lähenevat aerutab ta nii kaugele merele kui jaksab – nagu seda tegid vanad viikingid. Sinna ta enam ei jõudnud.

Ervin-Johan kasvas üles Enbys Noarootsis, käis koolis Paslepas ja Haapsalus. Kunstiharidust nõutada sai ta vaid aasta, sest 1950. aastal ta poliitilistel põhjustel arreteeriti. Kuus aastat oli Juss vangis Siberi töölaagrites. Tagasi Eestis, õppis ta arhitektuuri ning töötas arhitektina tegeldes eriti ajalooliste hoonete restaureerimisega. Tänu Jussile hakati hindama mitmete väikelinnade ajaloolisi väärtusi. Eriti tänulik peab olema Haapsalu, mille ajalugu Juss on põhjalikult uurinud.

Eestirootslasena oli Juss loomulikult üks Eestirootslaste Kultuuri Seltsi asutaja 1988. aastal ning 1992. aastast seltsi esimees. Jussis oli palju nooruslikkust ja tema ümber alati palju noori. Nii sai temast 1993. aastal, kui asutati Paslepa rahvapälikool, selle rektor.

Tema sõbrad on öelnud: „Ta oli entusiast, kes tahtis nii palju. Ta oli inspiraator, kes muutis inimesed aktiivseks. Ta oli ettekuulutaja, kes nägi kaugele ette. Ta oli ka traditsioonide kandja, kes soovis, et eestirootsi traditsioon elaks edasi tulevastes põlvdes.“ (Stig Berntsson, Paslepa rahvapälikool)

„Oma positiivse ja entusiastliku olekuga oli ta minu jaoks tõeline aare ja ma pean olema tänulik, et mul on olnud võimalus paljude aastate jooksul teda tunda. Ma hakkan alati puudust tundma tema positiivsest kiirgusest, mis tegi meie suhtlemise kergeks ja isiklikuks.“ (Kai Tennisberg)

„Minu mälestustes elab Juss kui tugev, visa ja sihikindel isiksus. Ta ei surunud kunagi teistele oma tahet peale, vaid viis vaikselt oma asja edasi, hoolimata rasketest oludest.“ (Ivar Rüütli)

Kaotusvalu on suur, kuid elu tuleb edasi elada. Sinu järel jäi suur tühi ruum, mille meie peame mingil moel täitma, sest Sina läksid ära keset elu. Kuid Sa ei ole kadunud. Iga kord kui on küsimusi, siis mõtleme me, kuidas Sina oleks nad lahendanud. Ja siis me teame. Me ei oska veel nii hästi nagu Sina, kuid Sina oled meid ju õpetanud.

Ain Sarv, Kaire Reiljan

Den Siste Vikingen har gått bort. Juss lovade, att när han känner döden närma sig skall han ro långt ut till havs – som gjorde gamla vikingar. Men dit hann han inte.

Ervin-Johan växte upp i Enby i Nuckö, gick i skolan i Pasklep och i Hapsal. Konstundervisning fick han avbryta efter ett år, för att 1950 blev han arresterad på politiska grunder. Sex år var Juss fånge i olika arbetsläger i Sibirien. Tillbaka i Estland läste han arkitektur och arbetade som arkitekt speciellt med restaurering av historiska byggnader. Tack vare Juss började man uppskatta det historiska värdet av flera småstäder. Speciellt tacksam måste Hapsal vara, vars historia Juss grundligt har utforskat.

Som estlandssvensk var Juss naturligtvis en av grundarna av Samfundet för Estlandssvensk Kultur och sedan 1992 dess ordförande. Inom Juss fanns mycket ungdomlighet och det var alltid många unga runt honom. Så blev han 1993, när Paskleps Folkhögskola grundades, dess rektor.

Hans vänner har sagt: ”Han var entusiasterna som ville så mycket. Han var inspiratören som fick människor aktiva. Han var visionären som såg långt fram i tiden. Han var också en traditionsbärare som ville att de estlandssvenska traditionerna skulle leva vidare till kommande generationer.“ (Stig Berntsson, Paskleps folkhögskola)

”Genom sitt positiva och entusiastiska sätt har han varit en stor tillgång för mig i mitt liv och jag borde vara tacksam för att jag haft förmånen att under många år känna honom. Jag kommer alltid att sakna hans positiva utstrålning som gjort vårt umgänge så lätt och personligt.“ (Kai Tennisberg)

”För mig lever Juss kvar i mitt minne som en stark och envis och målmedveten personlighet. Han påtvingade aldrig andra sin vilja utan drev sakta sin sak vidare, trots svåra förhållanden.“ (Ivar Rüütli)

Sorgen är tung, men livet måste gå vidare. Det är ett så stort tomrum efter Dig, som vi måste fylla på något sätt, för Du gick bort mitt i livet. Men Du är inte borta. Varje gång man har frågor, så tänker vi, hur skulle du ha löst dem. Och så vet vi. Vi kan det inte så bra, som Du, men Du har ju lärt oss.

Ain Sarv, Kaire Reiljan

Kirjakastist • Från postlåda

Mõned kommentarid Per Jacobsoni huvitavale kirjale, kus oli juttu külaskäigust Eestisse ja Olsbro kivist, mis tema sõnul on "ainus Rootsis, kus räägitakse Eestist".

Nii see nüüd küll ei ole. Tegelikult on palju ruunikivisid, mis annavad tunnistust meie suhetest Eestiga viikingiajal. Upplandis on näiteks kaks kivi, üks neist Roslagen-Bro kihelkonnas, teine Lunda kihelkonnas, mis mõlemad räägivad meestest, kes on lagnenud Virlandis, s.t Eestis. Elavatest suhetest Eestiga jutustavad need mitmed ruunikivid, kus esinevad mehenimed AEstifari (Eestisseläinu), AEistulfr või AEistr (vt. Sven B. F. Janssoni "Runinskrifter i Sverige" 1976)

Nüüd läänegöta kohanimedest, mis lõpevad -tak: Baltak, Suntak, Vätak jne. Jacobssoni kirjas, et oma külaskäigul Eestisse sai ta teada, et Suntak tähendaks eesti keeles "sootagune" ja Vättak "veetagune" ning see tunnistab tema meelest, et Västergötlandis on jälgi varasest eesti keelest. Ta leiab, et seal on elanud eestlased "tuhat või kaks tuhat aastat tagasi!"

See on nüüd julge oletus. Sõnalõpp -tak tähendab usutavasti kasutusele võetud maad. Sun- Suntakis on kas isikunimi või ilmakaaretähistus – lõuna, lõunapoolne. Vät- Vättakis tähendab liivamaad, kuid eesliide Bal- Baltakis võib olla seotud mehenimega Balte või muinasrootsikeelse omadussõnaga bald, mis tähendab ovalist, suurepärast. Suntak tähendaks siis näiteks "Sune poolt kasutusele võetud maad" (Vt. ka Svensk Uppslagsbok, 1955).

Sõbralike tervitustega

Per Ivar Nilsson, Varberg

Så några kommentarer till Per Jacobsons intressanta brev om besöket i Estland och om Olsbrostenen, som enligt honom är "den enda i Sverige som talar om Estland".

Så förhåller det sig nog inte. I själva verket finns det åtskilliga runstenar som vittnar om våra förbindelser med Estland under vikingatiden. I Uppland finns det t.ex. två stenar, den ena i Roslagen-Bro socken, den andra i Lunda socken, vilka båda talar om män som fallit i Virland d.v.s. Estland. Om livliga förbindelser med Estland berättar de på flera runstenar förekommande mansnamnen AEstifari (Estlandsfarare), AEistulfr och AEistr (se Sven B. F. Jansson "Runinskrifter i Sverige" 1976)

Så till de västgötska ortnamnen som slutar på -tak: Baltak, Suntak, Vätak m.fl. Jacobssons skriver att han vid sitt besök i Estland fått veta att Suntak på estniska språket skulle betyda "platsen bortom kärret" och Vättak "platsen bortom sjön" och att detta enligt hans mening vittnar om att det i Västergötland finns spår av ett tidigare estniskt språk. Det har, menar han, botten här "för ett eller två tusen år sedan!"

Det är nog en något djärv förmodan. Efterleden -tak betyder troligen intagen jord. Sun- i Suntak är antingen ett personnamn eller en vädersträckbeteckning – söder, sydlig. Vät- i Vättak betyder sankmark, medan förleden Bal- i Baltak kan ha med mansnamnet Balte att göra eller med det fornsvenska adjektivet bald, som betyder förträfflig, utmärkt. Suntak skulle då t.ex. betyda "den av Sune intagna jorden". (Se vidare Svensk Uppslagsbok, 1955)

Med vänlig hälsning

Per Ivar Nilsson, Varberg

Informatsioon • Information

Haapsalus

Eestirootslaste Kultuuri Seltsi kontor Haapsalus on avatud teisipäeviti ja neljapäeviti kl 10-17. Seltsi telefon 44 256.

Haapsalus Rootsituru kohvikus on seltsi liikmepileti ettenäitamisel 10% allahindlus.

**Seltsi aastakoosolek on
22. veebruaril kl 12 Pürksis.
Buss Tallinnast väljub kl 9.
Kõik on teretunud!**

I Hapsal

Samfundet för Estlandssvensk Kultur kontor i Hapsal är öppet på tisdagar och på torsdagar kl 10-17. Tel. 44 256

På Svenska torgets kafé i Hapsal får man 10% rabatt när man visar upp samfundets medlemskort.

**Årsmötet hålls
den 22 februari kl 12 i Birkas
Bussen från Tallinn går kl 9
Alla är välkomna!**

Informatsioon • Information

Selts korrastab liikmeskonda

Seltsi vanematekogu on võtnud vastu otsuse hakata seltsi liikmeid ümber registreerima ning kustutada nn passiivsed liikmed nimekirjast.

Ümberregistreerimiseks tuleb tasuda seltsi liikmemaks ning tuua kaks pilti (4×5 cm) liikmepileti tarvis. Pildid võib viia oma piirkonna vanematele või seltsi kontorisse Lahe 10, Haapsalu. Välisliikmed võivad pildid saata ka kirja teel.

Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus toimuvad jumalateenistused

16. veebruar kl 12 jumalateenistus

2. märts kl 12 jumalateenistus

30. märts kl 12 lihavõtte jumalateenistus

6. aprill kl 12 jumalateenistus

20. aprill kl 12 jumalateenistus

Kirik asub Rütüli 9

Iga kuu teisel neljapäeval saavad seltsi Tallinna piirkonna liikmed kokku Rootsi-Mihkli kirikus.

Tallinna Mihkli koguduse telefon on 44 19 38, kl 10-14. Maja on avatud õhtuni, all on valvelaud, kuhu saab ka helistada 44 72 63.

Samfundet omorganiserar medlemskap

Samfundets äldstes råd har bestämt att omregistrera samfundets medlemmar och radera s.k passiva medlemmar från listan.

För att bli omregistrerad måste man betala medlemsavgiften och lämna in två foton (4×5 cm). Fotona kan man ge till lokalavdelningens ordförande eller till samfundets kontor Lahe 10, Haapsalu. Medlemmar utomlands kan också skicka bilder per post.

Gudstjänster i den svenska S:T Mikaelkyrkan i Tallinn

16 februari kl 12 gudstjänst

2 mars kl 12 gudstjänst

30 mars kl 12 påskdagens gudstjänst

6 april kl 12 gudstjänst

20 april kl 12 gudstjänst

Kyrkans adress: Rütüli 9

På andra torsdagen i varje månad samlas samfundets Tallinnavdelningens folk i S:t Mikael's kyrka.

Församlingens tel. är 44 19 38, kl 10-14. Kyrkan är öppen fram till kvällen, på första våningen finns vaktbord dit man kan också ringa tel 44 72 63.

NB! Need, kellel oli "RONOR" tellitud aastaks 1993, 1994 või 1995, ei pea tellimust uuendama enne, kui saavad toimetuselt selle kohta teate.

NB! Alla, som hade prenumererat på RONOR för 1993, 1994 eller 1995, behöver inte förnya prenumerationen innan de får ett motsvarande meddelande från redaktionen.

Eestirootslaste Kultuuri Selts

Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Lahe 10, EE-3170 Haapsalu, EESTI - ESTLAND
Telefon ja fax: (+372 47) 4 42 56

Annetused Eestis:

arve nr. 700258

Ühispanga Haapsalu pk

Gåvor i Estland:

konto 700258

Ühispanga Haapsalu pk

Annetused välismaal:

arve nr. 178 099 791

Svenska Handelsbanken

Gåvor i utlandet:

konto 178 099 791

i Svenska Handelsbanken

Ajaleht RONOR Tidning

**Väljaandja
Utgivare**

Eestirootslaste Kultuuri Selts
Samfundet för Estlandssvensk Kultur

**Toimetuse
aadress**

Metsa 71-12
EE-3170 Haapsalu

**Redaktionens
aadress**

EESTI - ESTLAND
telefon (+372 47) 57 132,
fax (+372 47) 45 263

**Toimetaja
Redaktör**

Kaire Reiljan

**Korrektuur
Språkgranskning**

Maret Järveots
Ante Blomqvist

TELLIMINE EESTIS:

Aastakäik maksab 40 krooni, üksiknumber 10 kr.

Tellimised saata rahakaardiga aadressil

Lahe 10, EE-3170 Haapsalu

Rahakaardil peab olema tellija täpne postiaadress ja märkus "RONOR".

PRENUMERATION I SVERIGE:

Årgång kostar 80 SEK, **lösnummer** 20 SEK

Adress: RONOR, c/o Svenska Odlingens Vänner

Vikingagatan 25 1/2 tr ned, 113 42 Stockholm

Konto: PostGiro 74 54 05 - 1

PRENUMERATION I FINLAND:

Årgång kostar 60 FIM, **lösnummer** 15 FIM

Adress: RONOR, c/o Svenska Folkskolans Vänner

PB 198, 00121 Helsingfors

Konto: 10066788 i Postbanken, Helsingfors